نوع مقاله: پژوهشی

فصلنامه چشم انداز شهرهای آینده
www.jvfc.ir
دوره چهارم، شماره سوم، پیاپی (۱۵)، پاییز ۱۴۰۲
صص ۱۲۴-۱۰۳

فصلنامه چشم انداز شهرهای آینده
Future Cities Vision

شناسایی پیشران‌های کلیدی موثر بر آینده توسعه گردشگری مذهبی شهر مهران

مسعود صفایی پور : استاد جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران.[۱]

هوشنگ مرادی: دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه ریزی شهری ، دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۲/۱۴ **تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۶/۱۶**

چکیده

گردشگری مذهبی می‌تواند تغییرات عمده‌ای در شرایط اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جوامع محلی ایجاد کند. این صنعت به منزلهٔ بزرگترین تحرک اجتمایی با پیامدهای فرهنگی، اقتصادی و کالبدی متعدّد همواره نیازمند اثر بخش کردن توسعهٔ آن در حال و آینده است. شهر مهران به‌عنوان مناسب‌ترین گذرگاه مرزیِ بزرگترین رویداد مذهبی جهان؛ یعنی پیاده‌روی چند میلیونی اربعین، با پذیرش تردد ۷۰ درصدی جمعیت زائران عتبات عالیات از خود، پتانسیل بسیار بالایی برای دستیابی به آینده توسعه پایدار گردشگری مذهبی را دارد. شناسایی عوامل حیاتی و پیشران‌های اصلی در آینده توسعه گردشگری مذهبی شهر مهران، در راستای مدیریت و طراحی سناریوهای ممکن در آینده، چارچوب سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی انعطاف پذیر متناسب با شرایط منطقه است. این پژوهش از لحاظ هدف کاربردی و از نظر ماهیت توصیفی – تحلیلی مبتنی بر مطالعات کتابخانه‌ای و پایش محیطی است که با استفاده از مطالعات موجود در زمینه آینده توسعه گردشگری مذهبی، پنج شاخص (اقتصادی، اجتماعی – فرهنگی، برنامه ریزی – مدیریتی، زیرساختی – کالبدی، عوامل محیطی – جغرافیایی)، انتخاب، طبقه بندی و تدوین شده است. سپس با استفاده از روش دُلفی مدیران و نخبگان، ماتریس اثرات متقاطع مولّفه‌ها تشکیل شد، در مرحله بعد تحلیل ماتریس با استفاده از نرم افزارهای میک مک و سناریو ویزارد انجام شده است که پس از بررسی میزان و چگونگی تأثیرگذاری این عوامل بر یکدیگر بر وضعیت آینده توسعه گردشگری مذهبی ۱۳ عامل کلیدی (جذب سرمایه‌گذار، مدیریت یکپارچه، تحریم‌ها، شرایط آب و هوایی، تورهای گردشگری، رفع موانع قانونی، بخش خصوصی، توسعه اقتصادی، نظارت‌ها، زیست محیطی، موقعیت ژئوپلتیکی، روادید، شبکه‌های ارتباطی) که بیشترین نقش را در وضعیت آینده توسعه گردشگری مذهبی شهر مهران دارند، انتخاب شدند. سپس با استفاده از قابلیت‌های سناریو ویزارد ۲ سناریوی قوی، ۹۹۹۹ سناریوی ضعیف و ۴ سناریو باور کردنی استخراج شد.

واژگان کلیدی: آینده‌نگاری، سناریوویزارد، گردشگری مذهبی، مهران.

۱- **مسئول مکاتبات:** safaee_p@scu.ac.ir

[Downloaded from jvfc.ir on 2026-11-03]

[DOI: 10.61186/jvfc.4.3.103]

مقدمه

امروزه تحولات سریع اقتصادی، اجتماعی و فنّاوری از یکسو و فضای رقابتی میان نظام‌های سیاسی، قدرت‌های بزرگ و شرکت‌های بین المللی از سوی دیگر، پژوهش دربارۀ آیندۀ گردشگری را به مبارزه برای بقا و افزایش معیشت آنها تبدیل کرده است (Cho et al., 2016; Yu et al., 2016). در عصر حاضر، گردشگری یکی از عوامل مؤثر در گسترش روابط بین ملت-ها به شمار می‌رود و به منزله‌ی ایجاد کننده‌ی فرصت‌های شغلی در بخش اقتصادی و ایجاد تعاملات اجتماعی فرهنگی مطرح می‌شود (پور احمد و همکاران، ۱۳۹۲: ۲)؛ همچنین گردشگری باعث تحرک سرمایه‌های اجتماعی و بهبود کیفیت زندگی ساکنان از طریق تبادل فرهنگ، تجربه و کاهش بیکاری می‌گردد. با وجود انواع مختلف درگیری‌های داخلی و بین المللی، آشفتگی سیاسی، فعالیت‌های تروریستی، بلایای طبیعی، بیماری‌های همه گیر، بحران انرژی و آشفتگی اقتصادی در نقاط مختلف جهان، این صنعت به یکی از بزرگترین صنایع در کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه تبدیل شده است (پاراماتی و همکاران، ۲۰۱۷: ۱). طبق پیش‌بینی آینده پژوهان گردشگری تا سال ۲۰۳۰، جهان شاهد ۱/۹ میلیارد گردشگر ورودی بین المللی و هزینه کرد ۲ تریلیون دلار خواهد بود (حسن پور، ۱۳۹۶: ۳).

یکی از رایجترین شکل‌های گردشگری در سراسر جهان گردشگری مذهبی است که سابقه آن مربوط به قرون گذشته است و بطور کلی شامل سفرها و بازدیدهایی می‌شود که اصلی‌ترین هدف از آنها تجربه‌ای مذهبی است. جاذبه‌های مذهبی، زیارتگاه‌ها، و اماکن مقدس هر ساله تعداد زیادی از گردشگران را به سوی خود جذب می‌کنند. وجود مراکز مذهبی، از چنان اعتباری برخوردار بوده که دلایل عمده توسعه شهرها و رشد گردشگری به شمار می‌آید. میلیون‌ها نفر هر ساله در دنیا سفر می‌کنند تا به الوهیت نزدیک شده یا به اهداف روحانی خود با بازدید از مکان‌های مقدس برسند (فرجی دارابخانی و مرادی، ۱۴۰۱: ۲). رشد و توسعه بقاع متبرکه جهت پاسخگویی به نیازهای معنوی و مادی زائران، بر روند توسعه شهرنشینی تأثیر مستقیم دارد و مطالعه چگونگی این تأثیرگذاری‌ها در توسعه شهرنشینی از اهمیت فراوانی برخوردار است. رشد و توسعه بسیاری از شهرها، ریشه در کارکرد دینی و مذهبی آن شهرها داشته است و گاه به این شهرها (مانند مکه، کربلا، واتیکان، لهاسا) جایگاه و نقش جهانی بخشیده است. رشد و تحرک اجتماعی – اقتصادی شهرهایی چون مشهد، قم، شیراز تا حدود بسیار زیادی در نقش و کارکرد مذهبی آنها ریشه دارد (موسوی و سلطانی،۱۳۹۳: ۸۰). اهمیت این نوع صنعت امروزه به حدی است که به عنوان بزرگترین صنعت خدماتی جهان در آمده و سالانه میلیون‌ها نفر توریست در سراسر جهان با انگیزه‌های گوناگون در حال جابجایی می‌باشند. با توجه به اهمیت گردشگری در اقتصاد و اشتغال‌زایی، لزوم توجه به نقش گردشگری مذهبی در توسعه‌ی شهرها نیز بویژه از لحاظ اقتصادی و کالبدی- فضایی بسیار حائز اهمیت است و نقش آن در برنامه‌ریزی برای توسعه‌ی شهرها جزء اولویت‌های اصلی برای توسعه‌ی این مناطق است (بمانیان و محمودی نژاد، ۱۳۸۸: ۲۲).

آینده پژوهی در زمینه‌ای خاص معمولاً با روش‌های مشخصی صورت می‌گیرد. یکی از این روش‌ها پایش مستمر و دقیق تحولات و پیشرفت‌های فنّاوری، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی است. بررسی‌ها نشان می‌دهد تفکر در مورد آینده نیز نیازمند زبان مشخصی است تا به وسیله آن فرمول بندی شود. برنامه‌ریزی به ابزاری نیاز دارد تا بتواند آینده را در قالب عناصر قابل پیش‌بینی و عدم قطعیت‌ها بیان کند. این ابزارها همان سناریوها هستند که با همدیگر، عدم قطعیت‌ها درباره آینده را نشان می‌دهد و عناصر نسبتاً مشخص و عدم قطعیت آینده را می‌توان با مجموعه‌ای از سناریوها تشریح کرد (تقوایی و حسینی خواه، ۱۳۹۶: ۱۱). اهمیت بحث آینده نگاری در صنعت گردشگری باعث شده از برنامه‌ریزی مبتنی بر سناریو به عنوان ستون فقرات گردشگری یاد کنند (پُستما، ۲۰۱۵: ۴۶). اما با وجود مطالعاتی که اخیراً در این حوزه انجام شده است، مطالعات آینده نگاری گردشگری و برنامه‌ریزی مبتنی بر سناریو هنوز در دوران ابتدایی رشد خود هستند که نیازمند توجه و دقت بیشتری در این زمینه می‌باشد. برنامه‌ریزی برای رشد و توسعۀ گردشگری و بهره‌گیری بهینه از امکانات و قابلیت‌های گردشگری در درجۀ اول مستلزم شناخت و ارزیابی امکانات و پتانسل‌های گردشگری به تفکیک حوزه‌ها و مناطق جغرافیایی ویژه در درون هر منطقه بزرگتر است.

[Downloaded from jvfc.ir on 2026-11-03]

[DOI: 10.61186/jvfc.4.3.103]

کشور ایران با برخورداری از منابع سرشار محیطی و بهره‌گیری از پشتوانه‌ی تاریخی فرهنگی چند هزار ساله، قابلیت ویژه‌ای در توسعه‌ی خدمات گردشگری از جمله گردشگری مذهبی دارد، که می‌تواند بستر مناسبی برای توسعه پایدار باشد و به عنوان یکی از پیش شرط‌های برنامه ریزی پایدار می‌تواند مطرح باشد اما متأسفانه اقتصاد تَک محصولی متکی بر درآمدهای نفتی، گذشته مانع از توجه به این بخش از اقتصاد کشور شده است (فرجی دارابخانی و مرادی، ۱۴۰۰: ۱). شهر مهران با برخورداری از جاذبه‌های تاریخی، فرهنگی، مذهبی و طبیعی خود از گذرگاه‌های اصلی ورود به عتبات عالیات در کشور است و از قاعده فوق مستثنی نبوده و برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران توسعه شهری و گردشگری آن به دنبال بهره‌داری بهینه از مزایا و منافع حاصل از گردشگری در راستای توسعه پایدار این شهر هستند. با این وجود بهره‌برداری پایدار از منابع گردشگری مذهبی شهر مهران از یک‌سو در گرو برنامه‌ریزی منسجم و یکپارچه توسعه گردشگری در وضع موجود و همچنین برنامه‌ریزی و شناسایی عوامل مؤثر بر توسعه گردشگری مذهبی در این شهر برای آینده است. چرا که بدون توجه به مقوله زمان در توسعه گردشگری مذهبی، دستیابی به اهداف مورد نظر و استفاده از مزایای گردشگری با چالش‌های متعددی مواجه خواهد شد و احتمالاً به هدر رفتن منافع حاصل از گردشگری و حتی منابع گردشگری در این شهر منجر می‌شود. بنابراین یکی از مهمترین ملزومات توسعه پایدار گردشگری مذهبی، شناسایی پیشران‌های کلیدی و مؤثر بر توسعه گردشگری مذهبی در آینده می‌باشد. از این‌رو این پژوهش بر آن است تا با اتکا به رویکرد آینده‌پژوهی و با هدف فراهم آوردن بستر شناختی و علمی مناسب برای برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران توسعه شهری و گردشگری مذهبی شهر مهران، به دنبال یافتن پاسخ علمی و منطقی برای این سؤال باشد که پیشران‌های کلیدی مؤثر بر توسعه گردشگری شهر مرزی مهران در آینده کدام هستند؟

مبانی نظری

نظریه ها و رویکردها

گردشگری و گذران اوقات و فراغت به شیوه‌ای جدید، پدیده‌ای پیامدی و جزء جدایی ناپذیر جامعه صنعتی و حلقه‌ای مهم در بازار تولید است؛ اما زیارت و گردشگری که ریشه در باورها و اعتقادهای دینی - مذهبی دارد، به مفهوم تخصصی خود فراتر از وابستگی به زمان و اوقات فراغت، عامل مهم جغرافیای انسانی در شکل گیری مسافرت، ایجاد تمرکز و چشم اندازهای فرهنگی است. با این وجود امروزه گردشگری مذهبی با همه اجزاء و گونه‌های مختلف، به سبب ویژگی‌های ساختاری و کارکردی خاص، توانسته خود را در متن گردشگری جهانی جای دهد (محمودی و همکاران،۱۳۹۴؛ بنقل از یگانگی و باش افشار، ۱۳۹۰: ۱۰). با توجه به تسلط مبحث توسعه پایدار بر اذهان برنامه‌ریزان شهری، سعی بر آن است که از منابع مختلف توسعه شهری به ویژه منابع گردشگری، که نقش قابل توجهی را در توسعه اقتصادی و اجتماعی شهرها ایفا می‌نماید، بهره برداری درخور و مناسبی صورت گیرد (نصر،۱۳۹۵: ۱۹۸). امروزه آینده نگاری به طور گسترده‌ای در بسیاری از علوم و برنامه‌ریزی‌ها و سیاستگذاری‌ها به کار گرفته می‌شود. این واژه طیف وسیعی از رویکردهایی است که بهبود فرایند تصمیم گیری را تسهیل می‌کند، رویکردهایی که تفکر دربارهٔ آیندهٔ بلندمدت را به همراه دارند (طاهره، نصر، ۱۳۹۸: ۵۷). آینده پژوهی مشتمل بر مجموعه تلاش‌هایی است که با واکاوی منابع، الگوها، عوامل تغییر یا ثبات به تجسّم آینده‌های بالقوّه و برنامه‌ریزی برای آنها می‌پردازد (مقیمی،۱۳۹۳).

گردشگری مذهبی: گردشگری مذهبی به الگوهای معاصر بازدید از مکان های مهم مذهبی یا زیارتی اشاره دارد که بازدیدکنندگان آن با اهداف مذهبی و تفریحی به این اماکن سفر می‌کنند (Rinschede, 1992; Shinde, 2007, 2015). گردشگری مذهبی به عنوان یک واقعیت اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، دارای وظایف و کارکردهای مختلفی در جامعه می‌باشد. بازیابی روانی، آرامش روح، لذت بردن از فضای معنوی، مشاهده جلوه‌های مختلف آداب و رسوم زیارتی، محصولات معنوی، اشتغال زایی، شناخت فرهنگ معنوی، احیای غرور ملی، پاسداشت میراث فرهنگی، شناخت شیوه‌های زندگی، ایجاد اعتماد به نفس فرهنگی، حفظ منابع فرهنگی، همگرایی فرهنگی، بروز تبادلات فرهنگی، رشد سرمایه‌های فرهنگی، از مهم‌ترین کارکردها و اثرات گردشگری مذهبی در جامعه می‌باشد (فیض آبادی و همکاران، ۲۰۱۱).

[Downloaded from jvfc.ir on 2026-11-03]

[DOI: 10.61186/jvfc.4.3.103]

رویداد اربعین: در بحث گردشگری رویداد بیان می‌شود که رویدادها اساساً ساختاری اجتماعی دارند و در بستر فرهنگ‌های بین المللی، ناحیه‌ای و حتی قبیله‌ای اتفاق می‌افتد. بسیاری از رویدادها وابسته به مراسم، جشن‌ها، و نمادهایی می‌باشد که در معانی فرهنگی بسیار عمیقی دارند. در واقع رویداد اربعین نیز رویداد صلح طلبانه‌ای است که اثرات عظیم اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و... را در پی دارد چه در سطح ملی چه منطقه‌ای و چه در سطح فراملی. یکی دیگر از مواردی که در رویداد اربعین قابل توجه است این است که در این شکل خاص از گردشگری مذهبی برخلاف سایر اشکال که هدف و جاذبه اصلی و نهایی خود مقصد است (فرجی دارابخانی و مرادی، ۱۴۰۰: ۵) جاذبه گردشگری کل فرایند سفر و رسیدن به مقصد است و در واقع خود شکل سفر کردن تبدیل به جاذبه‌ای می‌شود که افراد را برای این تجمع عظیم بر می‌انگیزاند. نکته قابل توجه دیگر این است که برخلاف سایر رویدادهای بزرگ که در جهان برگزار می‌شوند در رویداد پیاده‌روی اربعین نه تنها آسیب‌های فرهنگی و اخلاقی به حداقل ممکن می‌رسند بلکه این رویداد بستری را برای رشد اخلاقیات روحیه جمعی و تقارب فرهنگی فراهم می-آورد و در طول مدت این گردهمایی بزرگ افراد مختلف طیفی از مشترکات اعتقادی و فرهنگی را در قالبی همگن به نمایش می‌گذارند و نهایتاً به بلوغ فکری و رشد معنوی می‌رسند.

توسعه‌ی پایدار: گریفیت مایکل(۱۹۷۲) توسعه پایدار، از مفاهیم اساسی و ضروری برای همه جوامع انسانی و طبیعی، برای اولین بار، در اوایل دهه ۱۹۷۰ میلادی، به هنگام صدور اعلامیه کوکویک درباره محیط و توسعه به کار رفت است (فنی زهره،۱۳۹۳: ۱۷۸). به طورکلی می‌توان گفت، توسعه پایدار، مفهوم دوگانه‌ای دارد، یعنی حامل و مصالحه دهنده دو سنت و دیدگاه متفکرانه متضاد بوده است: نخست، در رابطه با محدودیتی است که طبیعت به انسان تحمیل می‌کند و دیگری، پتانسیل توسعه مادی انسان است که در طبیعت پنهان است.

آینده پژوهی در گردشگری: اندیشیدن دربارهٔ آینده برای کارها و اقدامات کنونی انسان امری ضروری است. واکنش بدون اندیشیدن به آینده امکان پذیر است، اما کنش امکان پذیر نیست؛ چراکه عمل نیاز به پیش بینی دارد بدین ترتیب، تصویرهای آینده (آرمان ها، اهداف، مقاصد، امیدها، نگرانی ها و آرزوها) پیشران‌های اقدامات فعلی ما هستند؛ بنابراین، آینده امری است که مردم می توانند آن را با اقدامات هدفمند خود طراحی کرده و شکل دهند .مردم برای آنکه خردمندانه عمل کنند، باید نسبت به پیامدهای اقدامات خود و دیگران آگاهی و شناخت کافی داشته باشند. همچنین واکنش‌های دیگران و نیروهایی را که خارج از کنترل آن هاست بررسی کنند. این پیامدها تنها در آینده خود را نشان می دهد. بدین ترتیب، افراد نه تنها می کوشند امور در حال رخدادن را بفهمند، بلکه می کوشند اموری را که شاید رخ دهد یا بالقوه، امکان رخدادن دارد یا در شرایط خاصی در آینده اتفاق خواهد افتاد، نیز بشناسند. این مسئله در بهبود صنعت گردشگری نقش پررنگی را بازی می‌کند. با ورود به هزارهٔ جدید، صنعت گردشگری نیز عصری نوین را آغاز کرده است و با وجود مشکلات متعددی که در پیش دارد، انتظار است که در سیستم اقتصادی جهانی بر اهمیت آن افزوده شود؛ بنابراین، سیاست‌گذاران باید پیوسته به مسائل اصولی و زیربنایی در خصوص رشد، جهت و آثار این صنعت در آینده توجه کنند (موسوی و همکاران، ۱۳۹۶: ۵۴، بنقل از: حسینی و مظفری، ۱۳۹۵: ۷). اهمیت بحث آینده پژوهی و آینده نگاری در صنعت گردشگری باعث شده است برنام هریزی مبتنی بر سناریو ب همنزله ستون فقرات گردشگری یاد کنند (Postma, 205).

آینده پژوهی: رویکرد آینده پژوهی از اوایل دههٔ ۷۰ میلادی به منزلهٔ ابزار سیاست‌گذاری به طور رسمی در چندین کشور محدود به ویژه در ژاپن به کار گرفته شد؛ ولی از اوایل دههٔ ۹۰ میلادی به طور گسترده با همکاری نهادهای بین المللی برای توانمندسازی کشورها مورد استفاده قرار گرفت تا جایی که امروزه از آن به مثابهٔ رویکرد غالب برنامه‌ریزی‌ها در بیشتر کشورهای توسعه یافته، یاد می‌شود (زالی و همکاران، ۱۳۹۵). بن مارتین به عنوان یکی از متقدمین و پیشروان بحث آینده نگاری، اولین تعریف از آینده نگاری را که مورد پذیرش عمومی قرار گرفت، در سال ۱۹۹۵ به این شرح بیان کرد: آینده نگاری، فرایند تلاش سیستماتیک برای نگاه به آیندهٔ بلند مدت علم، تکنولوژی، محیط زیست، اقتصاد و اجتماع می‌باشد که با هدف شناسایی

[Downloaded from jvfc.ir on 2026-11-03]

[DOI: 10.61186/jvfc.4.3.103]

تکنولوژی‌های عام نوظهور و تقویت حوزه‌های تحقیقات استراتژیکی صورت می‌گیرد که احتمالاً بیشترین منافع اقتصادی و اجتماعی را به همراه دارند (ناظمی و قدیری، ۱۳۸۵: ۲۷).

مراحل آینده نگاری: از منظر برنامه‌ریزی، اجرای مطالعات آینده نگاری را می‌توان به سه مرحله تقسیم کرد. در هر یک از این مراحل، بخشی از فرایند انجام می‌گیرد. این تقسیم بندی در مطالعات بسیاری از کشورها مورد استفاده قرار گرفته است. این سه مرحله عبارت‌اند از: (مارتین، جانستون و همکاران، ۱۹۹۹).

مرحلهٔ پیش آینده نگاری: در این مرحله، مطالعات آماده سازی برای اجرای مطالعات آینده‌نگاری انجام می‌گیرد. غالباً فعالیت هایی مانند تعیین اهداف، توسعهٔ مفاهیم آینده نگاری در میان مشارکت کنندگان، تهیهٔ منابع و مواد لازم را در بر می‌گیرد.

مرحلهٔ اصلی آینده‌نگاری: در این مرحله روش‌های اصلی هر آینده نگاری مانند دلفی پیاده می‌شود. پرسشنامه برای مشارکت کنندگان و خبرگان ارسال می‌شود و پاسخ‌ها ارزیابی و تحلیل می‌شود.

مرحلهٔ پس آینده‌نگاری: در این مرحله مطالعات مربوط به انتشار نتایج، اشاعهٔ نتایج، بین سیاست‌گذاران، حتی پیاده‌سازی نتایج، و بهره‌برداری از نتایج، انجام می‌گیرد.

رویکرد آینده‌نگاری با پرداختن به محدودهٔ گسترده‌ای از شرایط آینده با اتخاذ رویکردهای مشارکتی و استدلالی در حوزهٔ برنامه‌ریزی تأکید بر یافتن عوامل اصلی و کلیدی و پیشران‌های توسعه دارد تا از این طریق بتوان عدم قطعیت‌ها را در فرآیند برنامه‌ریزی در نظر گرفت و با داشتن اهرم کنترل و مدیریت آینده، به ساخت آینده مطلوب پرداخت (صفایی پور و همکاران، ۱۳۹۸: ۴۵۸).

گردشگری مذهبی نیز می‌تواند تغییرات عمده‌ای در شرایط اقتصادی جوامع محلی ایجاد کند (رضوانی و مرادی، ۱۳۹۱: ۱۶)؛ با توجه به اهمیت گردشگری در اقتصاد و اشتغال‌زایی، لزوم توجه به نقش گردشگری مذهبی در توسعه‌ی شهرها نیز به‌ویژه از لحاظ شاخص‌های پایداری توسعه بسیار حائز اهمیت است و نقش آن در برنامه‌ریزی برای توسعه‌ی شهرها جزء اولویت-های اصلی برای توسعه‌ی این مناطق است (بمانیان و محمودی نژاد، ۱۳۸۸: ۲۲). گردشگری در چند دهه اخیر رشد قابل‌توجهی داشته است و با وجود انواع مختلف درگیری‌های داخلی و بین‌المللی، آشفتگی سیاسی، فعالیت‌های تروریستی، بلایای طبیعی، بیماری‌های همه‌گیر، بحران انرژی و آشفتگی اقتصادی در نقاط مختلف جهان، گردشگری به یکی از بزرگ‌ترین صنایع در کشورهای توسعه‌یافته و در حال‌توسعه تبدیل‌شده است (پاراماتی و همکاران، ۲۰۱۷: ۱). در واقع گردشگری باعث تحرک سرمایه‌های اجتماعی و بهبود کیفیت زندگی ساکنان از طریق تبادل فرهنگ، تجربه و کاهش بیکاری می‌گردد (سامرز، ۲۰۱۹: ۲). با عنایت به مطالب بیان شده در می‌یابیم که در بسیاری از کشورهای موفق، شهرها و به ویژه شهرهایی که دارای جاذبه‌های گردشگری هستند از پایه و اساس توسعه گردشگری هستند که نقش مهمی در افزایش رفاه، بهبود تحرک جامع، بازسازی و توسعه پایدار دارند. در این راستا مدیران، مسئولان و پژوهشگران بایستی با مدیریت و برنامه‌ریزی و به کارگیری استراتژی‌های مدون در جهت توسعه و پایداری گردشگری بالأخص گردشگری مذهبی تلاش کنند.

پیشینه تحقیق

صفایی پور و توانگر (۱۳۹۳) در تحقیقی به بررسی مدیریت مسیرهای گردشگری مذهبی «بررسی تطبیقی مسیر مذهبی سانتیاگو و جاده ولایت از نیشابور تا مشهد» پرداختند نتایج این تحقیق بیانگر این است مهمترین مسأله‌ای که موجب توسعه فعالیت‌های گردشگری در یک منطقه می‌شود، مدیریت سیستماتیک و برنامه‌ریزی بر اساس اصول مدیریت استراتژیک با تأکید ویژه بر رعایت اصول توسعه پایدار و حفاظت از منابع طبیعی و فرهنگی مکان‌های جغرافیایی است. بر این اساس دو راهکار اساسی جهت مدیریت و برنامه‌ریزی برای توسعه پایدار گردشگری در جاده ولایت پیشنهاد شده که عبارتند از: تهیه چشم انداز مسیر گردشگری مذهبی جاده ولایت با افق ۲۰ ساله و تهیه برنامه راهبردی توسعه جاده ولایت با تأکید ویژه بر احیاء و باز زنده سازی شهرها، روستاها و میراث فرهنگی واقع در مسیر و بهره گیری از سایر پتاسیل‌های فرهنگی و طبیعی

[Downloaded from jvfc.ir on 2026-11-03]

[DOI: 10.61186/jvfc.4.3.103]

منطقه. قنبری برزیان (۱۳۹۶) به تبیین ذائقه گردشگری مذهبی با تأکید بر جوانان، موانع و چالش‌ها در جامعه ایران پرداخته است. نتایج پژوهش وی حاکی از تغییرات فرهنگی اجتماعی، چالش‌ها و اوضاع دوران جوانی است که بر ذائقه گردشگری دینی جامعه ایرانی اثر گذاشته است. ملکی و همکاران (۱۳۹۸) در مطالعه‌ای به بررسی آینده‌پژوهی گردشگری مذهبی استان قم با رویکرد سناریونگاری پرداخته سناریوهای باورپذیر پژوهش عبارت‌اند از دنیای آشوب زده، شهر پایدار، شهر زیبا و شهر سوخته. سناریوهای باورپذیر این پژوهش از برخورد دو عدم قطعیت تحریم‌های خارجی و توسعهٔ شهر بر مبنای مزیت رقابتی شکل گرفته است. سناریوی شهر زیبا وضعیتی را نشان می دهد که تحریم های خارجی کاهش می یابد و توسعهٔ شهر مبتنی بر مزیت رقابتی آن یا گردشگری مذهبی خواهد بود که بهترین آینده را نشان می‌دهد، از طرفی، سناریوی شهر سوخته معرف بدترین وضعیتی است که ممکن است رخ دهد. این سناریو از محل تلاقی افزایش تحریم ها و توسعهٔ ناهماهنگ و نامنظم شهری ایجاد خواهد شد. قهرمانی فرد و همکاران (۱۴۰۰) در پژوهشی به بررسی شناخت و ارزیابی پیشران‌های حیاتی مؤثر بر آینده توسعه گردشگری کلانشهر تبریز پرداختند. نتایج این مطالعه نشان می‌دهد از بین ۳۸ شاخص مؤثر کشف شده در توسعه گردشگری شهری تبریز ۱۰ شاخص به عنوان پیشران حیاتی مشخص شدند. در بین پیشران‌های کشف شده پیشران فرهنگ با امتیاز ۱۱۰۷ بالاترین و پیشران تبلیغات با امتیاز ۶۹۵ کمترین امتیاز را کسب کرده‌اند. به صورت کلی می‌توان گفت وضعیت تحقق پیشرانهای کشف شده در شهر تبریز وضعیت مطلوبی نیست و در صورت توجه به این پیشرانها و اجرای راهبردهای متناسب با این پیشرانها می‌توان آینده مطلوبی برای توسعه آتی گردشگری شهر تبریز متصور شد.

در سطح بین المللی منینتر، تران (۲۰۱۴) در تحقیقی به شناسایی نقاط قوت، ضعف، فرصت‌ها و تهدیدات گردشگری مذهبی در استان نونگ خای، تایلند پرداخته است نتایج این مطالعه نشان دهنده این است، گردشگری مذهبی در استان نونگ خای این پتانسیل را دارد که با یک برنامه اقامت در معبد به عنوان یک محصول گردشگری مذهبی به شما فرهنگ بودایی تایلندی را معرفی کند. دومینگز و همکاران (۲۰۱۴) در پژوهشی به بررسی وضعیت رقابت‌پذیری مقاصد گردشگران و مقایسه دو کشور اسپانیا و استرالیا پرداختند. این پژوهش بر اساس تجربه گردشگران از مقاصد توریسم دو کشور انجام پذیرفته است و نتایج حاصل نشان می‌دهد که در استرالیا کیفیت خدمات، برندهای تجاری و زیرساخت‌های مناسب از اهمیت زیادی جهت توریسم برخوردار است. کارتال، تپسی و آتلی (۲۰۱۵) در مقاله‌ای به بررسی پتانسیل گردشگری مذهبی مانیسا در ترکیه با یک چشم‌انداز بازاریابی می‌پردازد. یافته‌ها نشان می‌دهد که مانیسا با توجه به اینکه متعلق به سه مذهب بزرگ است اهمیت تاریخی- مذهبی بسیار مهمی دارد در این مقاله راهکارهای عملی مختلفی برای بازاریابی ارائه می‌شود از جمله فروش سوغات (به عنوان مثال مینیاتور، کارت پستال)، مواد غذایی محلی و نوشیدنی‌های محلی در فروشگاه‌های کنار بناهای مذهبی. همچنین می‌توان محصولات و خدمات گردشگری مذهبی را در ترکیب با فعالیت‌هایی مانند کمپینگ، کوه نوردی و گشت و گذار و امثالهم ارائه داد. یوکی و ماتیگی (۲۰۱۶) در تحقیقی به بررسی عوامل تعیین کنندهٔ برندسازی گردشگری مذهبی در کنیا پرداختند. نتایج این مطالعه بیانگر مشارکت‌های بالقوهٔ جذابیت بازاری و اعتبار را در امر برندسازی گردشگری در نواحی غرب و شرق و ساحلی کنیا را نشان می‌دهد. در این پژوهش از نمونه گیری خوشه‌ای چند مرحله‌ای با ۷۰۰ نمونه استفاده شده است. پرسش نامه‌ها با استفاده از مصاحبهٔ ساختار یافته از فوریهٔ ۲۰۱۲ تا آوریل ۲۰۱۳ تنظیم شده است. در پرسشنامه‌ها نوع عبادتگاه‌ها، نرخ استفاده، اهمیت ادراکی و میزان پیشرفت فعلی آن ها در نظر گرفته شده است. در ادامهٔ تحقیق راهبردهای قابل پیاده سازی برندسازی گردشگری مذهبی در نواحی مختلف بررسی شده است.

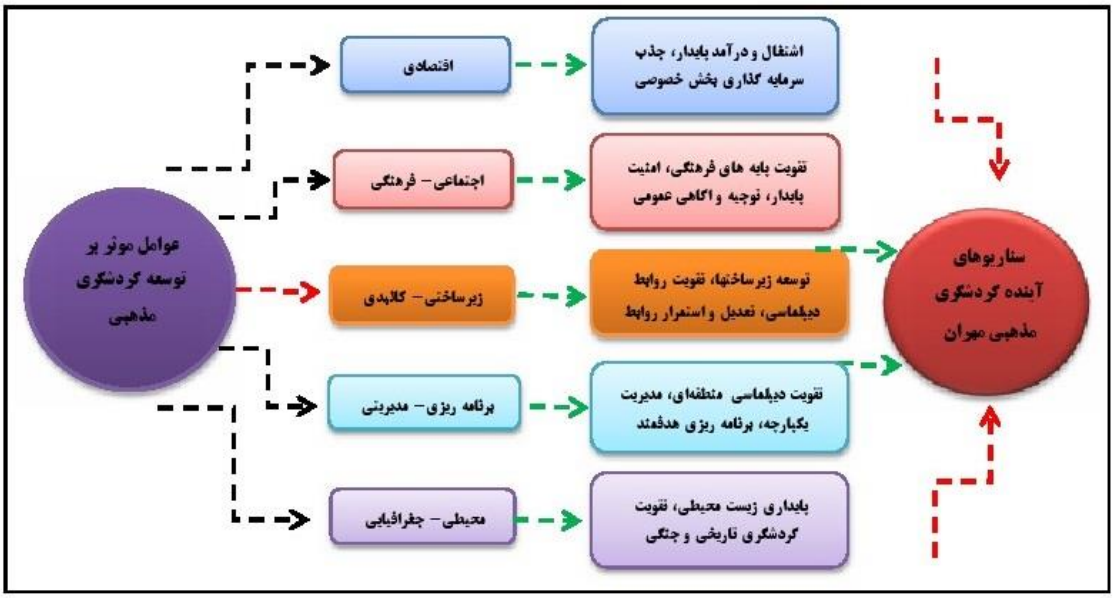
نتایج بررسی‌های به عمل آمده در منابع داخل و خارج از کشور نشان می‌دهد، اگر چه پژوهش‌هایی نسبتاً گسترده‌ای در زمینه-ی مزیت نسبی، آینده گردشگری مذهبی و همچنین رشد شاخص‌های توسعه‌ی پایدار انجام شده است، که پژوهشگران بر نقش گردشگری بصورت موردی بر پایداری شهرهای مذهبی تا حدودی پرداخته‌اند، در حالیکه تفاوت تحقیق حاضر با پژوهش‌های ادبیات این حوزه استفاده از مدل آینده‌نگاری گردشگری مذهبی در شهرهای گذرگاهی – مرزی (شهرهای در مسیر عتبات عالیات) است. بنابراین با توجه به مطالب گفته شده و نیز با توجه به تسلط مبحث توسعه پایدار بر اذهان برنامه-

[Downloaded from jvfc.ir on 2026-11-03]

[DOI: 10.61186/jvfc.4.3.103]

ریزان شهری، ضرورت شناسایی پیشران‌های حیاتی و موثر در آینده توسعه گردشگری مذهبی و توجه به زیرساخت‌های لازم برای گردشگری و نیز تأکید بر عوامل مدیریتی در این حوزه ضروری است. بنابراین می‌توان گفت که جایگاه آینده‌پژوهی و عوامل کلیدی موثر بر وضعیت آینده گردشگری مذهبی در برنامه‌ریزی و توسعه پایدار شهری، نقشی بسزا دارد.

در نهایت با توجه به مطالعات صورت گرفته شاخص‌های مؤثر در توسعه گردشگری مذهبی در پنج دسته شاخص‌های اقتصادی، اجتماعی- فرهنگی، برنامه ریزی – مدیریتی، زیرساختی- کالبدی و عوامل محیطی- جغرافیایی قابل بررسی است شکل (۱) در زیر مدل مفهومی تحقیق را نشان می دهد.

شکل ۱. مدل مفهومی پژوهش (مآخذ: نگارندگان، ۱۴۰۲).

روش تحقیق

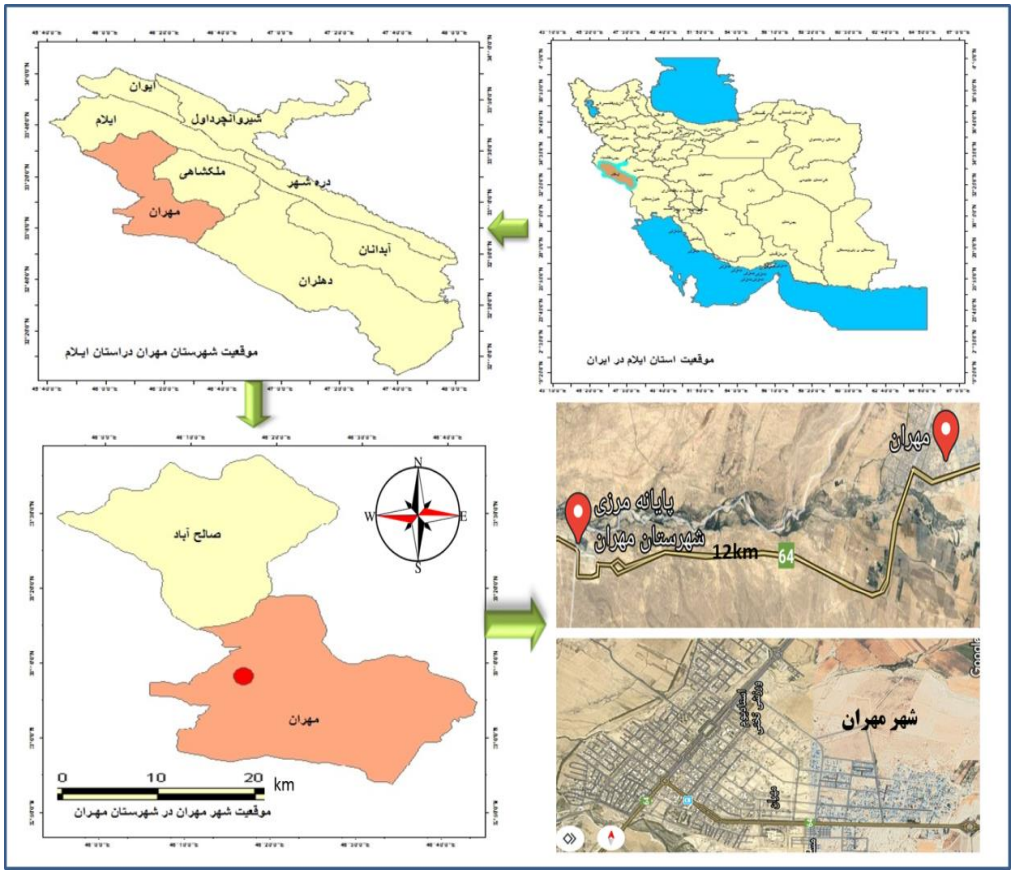
محدوده مورد مطالعه

استان ایلام با ۲۰۱۵۰ کیلومتر مربع با مساحتی در حدود ۱/۴ درصد، در غرب کشور واقع شده است. از شمال با استان کرمانشاه، از جنوب با خوزستان، از شرق با لرستان، و در غرب با ۴۲۵ کیلومتر مرز مشترک، با کشور عراق همسایه می‌باشد (سالنامه آماری، استانداری ایلام، ۱۳۹۵). شهر مهران با ارتفاع ۱۵۵ متری از سطح دریا در کرانه شرقی رود کنجانچم واقع شده است. شهرستان مهران از شمال به ایلام، از شرق به دهلران، و از غرب و جنوب غرب به عراق محدود است. شهر مرزی مهران بر اساس آمار سال ۱۳۹۵ تعداد ۱۷۴۳۵ نفر جمعیت داشته است، حدود ۱۲ کیلومتر تا نقطه صفر مرزی و کمتر از ۲۰ کیلومتر با شهرهای کُرد تبار بدره و زرباطیه عراق فاصله دارد و به عنوان حلقه اتصال مرکز استان ایلام با مرکز استان واسط و نیز بغداد عراق در طول قرن‌ها مهم‌ترین گذرگاه ارتباطی مردمان دو سوی مرز بوده است(فرجی دارابخانی، مرادی،۱۴۰۰). شهرستان مهران دارای آب و هوای گرم و خشک تا معتدل با میانگینی بارش سالانه ۱۸۵/۹ میلی متر است و دمای مطلق آن از ۶ تا ۵۲ درجه سانتیگراد در تغییر می‌باشد. مساحت عرصه‌های ملی شهرستان مهران ۲۳۲۶۱۱ هکتار (۹۱ درصد شهرستان) است. سطح جنگل‌های شهرستان ۲۳۲۹۶ هکتار و مراتع ۱۱۰۶۷۷ هکتار و اراضی بیابانی ۹۸۹۹۵ هکتار می‌باشد. شهرستان مهران ترکیبی از دشت و کوهستان می‌باشد. شهر مهران در ساحل رودخانه کنجانچم واقع شده و با مرز عراق تنها چند کیلومتر فاصله دارد.

[Downloaded from jvfc.ir on 2026-11-03]

[DOI: 10.61186/jvfc.4.3.103]

در دهه‌های اخیر، شهرستان مهران به علت موقعیت مرزی مورد توجه قرار گرفته است، مرز مهران مناسب‌ترین و بهترین راه برای فعالیت‌های گردشگری و زیارتی و همچنین یکی از مناسب‌ترین و مطمئن‌ترین مناطق برای فعالیت اقتصادی است. شهر مرزی مهران حدود ۱۲ کیلومتر تا نقطه صفر مرزی فاصله دارد و کمتر از ۲۰ کیلومتر با شهرهای کُرد تبار بدره و زرباطیه عراق فاصله دارد و به عنوان حلقه اتصال مرکز استان ایلام با مرکز استان واسط و بغداد عراق در طول قرن‌ها مهم-ترین گذرگاه ارتباطی مردمان دو سوی مرز بوده است. در بخش مرکزی مهران مخازن نفت و گاز طبیعی کشف شده و چاه-هایی درآن حفر شده است. دشت‌های مهران به خاطر پیوستگی کوه و دشت با یکدیگر دارای اهمیت استراتژیکی و تاریخی است. این شهرستان از دو بخش مهران و صالح آباد تشکیل شده است. مهم‌ترین زیارتگاه‌ها و بقاع متبرکه این منطقه عبارت‌اند از: زیارتگاه امامزاده علی صالح در بخش صالح آباد شهرستان مهران، زیارتگاه امامزاده سید حسن در ۳ کیلومتری شهر مهران و بقعه پیر قتال در مسیر جاده بهرام آباد و جاده مرزی مهران (همان). شهر مهران علاوه بر دارا بودن بقاع متبرکه دارای جاذبه‌های گردشگری منحصر بفرد و متنوع با کارکردهای مختلفی است و چنان که هر یک از آن‌ها در فرایند برنامه-ریزی گردشگری قرار گیرند، می‌توانند اثرات مثبت اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و اکولوژیکی فراوانی را برای شهر، منطقه و کشور مانند (افزایش اشتغال، درآمد، پایداری اقتصادی، افزایش گردشگران مذهبی- فرهنگی در سطح منطقه و افزایش ظرفیت پذیرش شهر و ...) به همراه داشته باشد (فرجی دارابخانی، مرادی، ۱۴۰۰) شکل (۲) در زیر موقعیت جغرافیایی شهر مهران را نشان می‌دهد.

شکل ۲. موقعیت جغرافیای شهر مهران در تقسیمات سیاسی. منبع: نگارنده(۱۴۰۰).

با پایان یافتن حکومت صدام در عراق که مانع برگزاری مناسبات مذهبی شیعیان جهان و به‌ویژه ایران بود، اولین بار در سال ۲۰۰۳ میلادی پیاده‌روی اربعین حسینی(ع) با حرکت حدود ۲ میلیون نفر در عراق شروع شد که اکنون این تعداد به حدود ۲۶

[Downloaded from jvfc.ir on 2026-11-03]
[DOI: 10.61186/jvfc.4.3.103]

میلیون نفر رسیده است. پیاده‌روی اربعین از ایران نیز از ۱۳۹۰ با ۵۰/۰۰۰ نفر شروع شد و با رشدی فزاینده در ۱۳۹۶ به حدود ۲ میلیون نفر رسید و علی‌رغم وجود سه نقطه مرزی دیگر برای عبور زوار در کشور، بیش از ۷۰ درصد از جمعیت ۲ میلیونی سال ۹۶ و ۲/۵ میلیونی سال ۹۸، با توجه به موقعیت جغرافیایی مناسب مهران و دسترسی و امنیت بیشتر و ارائه خدمات مطلوب‌تر، مرز مهران را برای پیاده‌روی اربعین انتخاب کرده‌اند و در بقیه ایام سال هم این گذرگاه مرزی انتخاب اغلب گردشگران زیارتی عراقی و ایرانی بوده است (اداره کل میراث فرهنگی، صنایع‌دستی و گردشگری استان ایلام، ۱۳۹۷ و https://fa.alalamtv.net/news). شهر مهران که به دلیل انزوای جغرافیایی و موقعیت حاشیه‌ای و مرزی و اثرات جنگ تحمیلی، با محرومیت و توسعه‌نیافتگی تاریخی مواجه بوده است، در کمتر از دو دهه اخیر و بدنبال تغییرات سیاسی- حاکمیتی کشور عراق و از سرگیری روابط متقابل دوستانه دو کشور و قابلیت‌های جدید پیش روی آن (از جمله گردشگری مذهبی)، از پتانسیل بالایی جهت دست‌یابی به توسعه پایدار شهری برخوردار شده و در صورت برنامه‌ریزی دقیقِ ملی و منطقه‌ای- محلی، مدیریت صحیح و سرمایه‌گذاری مناسب و منظم برای تأمین نیازها؛ از جمله در زیرساخت‌های گردشگری و خدماتی مربوطه، حجم عظیمی از جمعیت زائرین عتبات عالیات را پذیرا خواهد بود که می‌تواند محرک اصلی توسعه پایدار شهری آن باشد. با سقوط رژیم بعثی در عراق مراسم پیاده‌روی اربعین برای اولین بار در سال ۲۰۰۳ میلادی و با حضور دو میلیون نفر مجدداً این سنت حسنه بر پا گردید (مرتضوی ۱۳۹۳). در ایران برای اولین بار در سال ۱۳۹۰ و با حضور جمعیتی بالغ بر پنجاه‌هزار نفر مراسم پیاده‌روی اربعین آغاز شد و با رشدی فزاینده این تعداد در سال ۱۳۹۴ به حدود دو میلیون نفر رسید. مرز مهران با توجه به نزدیکی به عتبات عالیات، امنیت مطلوب و دسترسی نسبتاً مناسب در طول سال نیز شاهد تردد زائرین ایرانی به عتبات عالیات (روزانه ۳ هزار نفر) می‌باشد و علاوه بر آن زائرین و گردشگران عراقی و سایر کشورها نیز این مکان را جهت ورود و خروج به کشورمان انتخاب نموده‌اند.

جدول ۱: آمار تردد گردشگری مذهبی از مرز مهران(برحسب نفر)

سال آماری	ورودی	خروجی	جمع کل
۱۳۹۲	۱۱۷۳۸۵۹	۱۰۶۲۱۵۸	۲۲۳۶۰۱۷
۱۳۹۳	۱۳۹۶۹۵۴	۱۱۱۵۸۹۱	۲۵۱۲۸۴۵
۱۳۹۴	۱۷۲۵۲۶۳	۱۶۵۴۳۱۳	۲۳۷۹۵۷۶
۱۳۹۵	۲۰۵۶۵۵۷	۲۳۶۵۹۳۹	۴۴۲۲۴۹۶
۱۳۹۶	۲۱۲۲۰۷۱	۱۹۰۶۰۹۲	۴۰۲۸۱۶۳

منبع: اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی، گردشگری استان ایلام

در کشورمان با وجود چند پایانه مرزی جهت تردد زائران، شهرستان مهران با توجه به داشتن کمترین فاصله با شهرهای مذهبی عراق در ایام مراسم پیاده‌روی اربعین حسینی مورد توجه گردشگران مذهبی عتبات عالیات از داخل و خارج کشور قرار گرفته است.

جدول۲. پایانه‌های مرزی ایران با عراق (برحسب کیلومتر)

ردیف	نام پایانه	فاصله پایانه تا کربلا
۱	پایانه مرزی شلمچه	۴۸۰
۲	پایانه مرزی چزابه	۴۸۰
۳	پایانه مرزی خسروی	۳۱۵
۴	پایانه مرزی مهران	۲۸۰

منبع: اداره راه و شهرسازی استان ایلام

[Downloaded from jvfc.ir on 2026-11-03]

[DOI: 10.61186/jvfc.4.3.103]

داده و روش کار

پژوهش حاضر به لحاظ هدف، کاربردی و از لحاظ ماهیت و روش بر اساس روش‌های جدید علم آینده پژوهی، تحلیلی و اکتشافی است. جهت گردآوری داده‌ها و اطلاعات مورد نیاز از پرسشنامه و تکنیک دلفی و مطالعات اسنادی و کتابخانه‌ای بهره گیری شده است. برای به کارگیری تکنیک دلفی و تحلیل اثرات متقاطع، در دو مرحله پرسشنامه‌ها تهیه شده است، مرحله اول، شامل ۳۲ پرسشنامه باز که در آن مهمترین عوامل مؤثر در توسعه گردشگری شهر مهران در موضوعات محوری با در نظر گرفتن حوزه‌های مختلف و همه جانبه توسعه گردشگری، اعم از گردشگری تاریخی، گردشگری طبیعی، گردشگری فرهنگی، گردشگری تفریحی، گردشگری ورزشی، گردشگری هنری، گردشگری مذهبی، گردشگری سلامت، گردشگری کاری و گردشگری آموزشی و علمی در اختیار نخبگان و متخصصان دانشگاهی قرار داده شده است که به استخراج کلی عوامل مؤثر بر توسعه گردشگری مذهبی مهران انجامید. مرحله دوم، شامل ۱۵ پرسشنامه برای تعیین عوامل اصلی تأثیرگذار بر توسعه گردشگری از طریق وزن‌دهی است که توسط کارشناسان و مدیران تکمیل و در نهایت جهت تجزیه و پردازش داده‌ها از تکنیک‌های متعدد آینده پژوهی از جمله تکنیک دلفی، تحلیل اثرات متقابل ساختاری و سناریونویسی، ترکیبی جامع برای تفهیم و تبیین آینده گردشگری مذهبی و برای تسهیل در پردازش داده‌های کیفی از نرم افزار میک مک و سناریوویزارد استفاده شده است که یک ابزار کاربردی برای تحلیل داده‌های کیفی در پژوهش-های بین رشته‌ای است. در مطالعه حاضر به منظور انتخاب آگاهانهٔ شرکت کنندگان، از روش نمونه گیری هدفمند استفاده شده است. اساس به کار بردن روش نمونه گیری هدفمند، انتخاب گروهی از خبرگان است که بررسی عمیق یا فهمی کلّی نسبت به ماهیت پرسشنامهٔ پژوهش داشته باشند. روایی پرسشنامه توسط کارشناسان مرتبط با تحقیق و پایایی آن با استفاده از آزمون آلفای کرونباخ تأیید شد. نتایج آزمون که با ضریب ۰/۷۴۵ به دست آمده است نشان‌دهنده قابلیت اعتماد و وجود پایایی پرسشنامه است.

یافته‌های پژوهش

در این بخش بر اساس روش تحقیق، اقدام به برآورد و بررسی عوامل تأثیرگذار بر آینده توسعه گردشگری مذهبی شهر مهران شده است. همچنین با نگاهی سیستماتیک و ساختاری سعی شده است تمامی عوامل دخیل در آینده توسعه گردشگری مذهبی شهر مهران را مورد تحلیل و بررسی قرار داده و با استفاده از روابط ایجاد شده بین این عوامل، عوامل کلیدی و پیشران که مهمترین عوامل می‌باشند، استخراج نماید. در پژوهش حاضر جهت شناسایی متغییرهای اولیه موثر بر وضعیت آینده توسعه گردشگری مذهبی شهر مهران از تکنیک - پویش محیطی و دلفی برای شناسایی متغیّرها و شاخص‌ها استفاده شده است. در این راستا در مرحلهٔ اوّل برای جمع آوری متغیّرها از مقالات علمی پژوهشی و مروری منتشر شده در زمینهٔ عوامل موثّر بر توسعهٔ گردشگری استفاده شد؛ سپس پرسشنامهٔ نیمه ساختار یافته بین کارشناس متخصّص و خبره در حوزه گردشگری توزیع شد و از آنها خواسته شد تا در چارچوب ماتریس اثرات متقاطع به متغیّرها، بر معنای تأثیرگذاری و تأثیرپذیری با اعدادی در طیف، ۰ تا ۳ امتیاز دهند. در این امتیازدهی «صفر» به معنای بدون تأثیر «یک» به معنای تأثیر ضعیف، «دو» تأثیر متوسط و «سه» تأثیر زیاد است. سپس امتیازها در ماتریس متقاطع وارد شد تا تأثیرگذاری و تأثیرپذیری مستقیم و غیر مستقیم هر کدام از عوامل سنجیده شود و با توجّه به امتیاز تأثیرگذاری و تأثیرپذیری عوامل، پیشران‌های کلیدی به دست آیند. در نهایت بعد از پایش متغیرها، ۳۴ متغیر طبق جدول زیر به عنوان متغیرهای اولیه موثر بر وضعیت آینده توسعه گردشگری مذهبی شهر مهران انتخاب شدند و با استفاده از نرم افزار میک مک مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. ابعاد ماتریس ۳۴*۳۴ در ۵ بخش تنظیم شد (جدول۳).

[Downloaded from jvfc.ir on 2026-11-03]

[DOI: 10.61186/jvfc.4.3.103]

جدول۳. متغیرها و عوامل موثر آینده توسعه گردشگری مذهبی شهر مهران

عامل	مولفه ها	عامل	مولفه‌ها
اقتصادی	✓ جذب سرمایه گذاری ✓ تخصص و مهارت ✓ توسعه (اشتغال و درآمد پایدار) ✓ تقویت بخش خصوصی ✓ مدیریت یکپارچه ✓ رفع موانع کاری	برنامه ریزی – مدیریتی	✓ روابط و دیپلماسی ✓ موقعیت ژئوپلتیک ✓ ارتقاء و جایگاه نقش شهر ✓ روادید آسان(ویزا و گذرنامه‌ها) ✓ تحریم و تهدیدات
اجتماعی – فرهنگی	✓ امنیت ✓ فرهنگ ✓ انسجام اجتماعی ✓ آداب و رسوم ✓ دانش و آگاهی ✓ فناوری(اطلاعات و ارتباطات) ✓ هنر و صنایع بومی محلی ✓ مراکز فرهنگی ✓ برگزاری نمایشگاه ✓ آسیب‌های اجتماعی ✓ کیفیت خدمات گردشگری ✓ نظارت	زیرساختی – کالبدی	✓ سلامت و بهداشت ✓ تأسیسات زیربنایی ✓ طراحی مناسب فضاها ✓ زیرساخت حمل و نقل ✓ فضاهای اقامتی ✓ تورهای تفریحی ✓ زیرساخت ارتباط جمعی(شبکه ها)
		عوامل محیطی	✓ تقویت گردشگری تاریخی و جنگ ✓ شرایط آب و هوایی ✓ عوامل مرتبط با منابع آب ✓ پایداری زیست محیطی

ارزیابی تأثیرگذاری و تأثیرپذیری متغیرها:

براساس نتایج تحلیلی این ماتریس (جدول۴) میزان و درجه تأثیرات مستقیم متغیرهای موثر بر آینده توسعه گردشگری مذهبی شهر مهران توسط نرم افزار MICMAC سنجیده شده است. در ماتریس جمع اعداد سطرهای هر متغیر بعنوان میزان تأثیرگذاری و جمع ستونی هر متغیر نیز میزان تأثیر پذیری آن متغیر را از متغیرهای دیگر نشان می‌دهد.

جدول ۴. رتبه بندی پیشران‌ها براساس تأثیرگذاری و تأثیرپذیری مستقیم

ردیف	نام متغیر	میزان تأثیرگذاری (جمع سطرها)	نام متغیر	میزان تأثیر پذیری (جمع ستون ها)
۱	جذب سرمایه گذاری	۸۶	جذب سرمایه گذاری	۵۵
۲	تخصص و مهارت	۶۴	تخصص و مهارت	۵۷
۳	توسعه پایدار(اشتغال و درآمد)	۷۶	توسعه کالبدی	۶۱
۴	تقویت بخش خصوصی	۷۷	تقویت بخش خصوصی	۶۵
۵	مدیریت یکپارچه	۸۶	مدیریت یکپارچه	۵۷
۶	رفع موانع قانونی	۷۴	رفع موانع قانونی	۶۶
۷	امنیت	۵۱	امنیت	۵۶
۸	فرهنگ	۵۶	فرهنگ	۴۹
۹	انسجام اجتماعی	۴۹	انسجام اجتماعی	۵۳
۱۰	آداب و رسوم	۴۴	آداب و رسوم	۵۰
۱۱	دانش و آگاهی	۵۹	دانش و آگاهی	۶۹

[Downloaded from jvfc.ir on 2026-11-03]

[DOI: 10.61186/jvfc.4.3.103]

۱۲	فناوری	۵۷	فناوری	۶۷
۱۳	هنر و صنایع محلی	۵۰	هنر و صنایع محلی	۵۹
۱۴	مراکز فرهنگی	۵۰	مراکز فرهنگی	۵۴
۱۵	برگزاری نمایشگاه	۵۱	برگزاری نمایشگاه	۵۵
۱۶	آسیب های اجتماعی	۵۴	آسیب های اجتماعی	۷۹
۱۷	کیفیت خدمات گردشگری	۶۱	کیفیت خدمات گردشگری	۸۲
۱۸	نظارت و بازدیدها	۶۹	نظارت و بازدیدها	۷۲
۱۹	روابط و دیپلماسی	۵۱	روابط و دیپلماسی	۵۹
۲۰	موقعیت ژئوپلتیک	۶۵	موقعیت ژئوپلتیک	۵۹
۲۱	ارتقاء و جایگاه نقش شهر	۶۴	ارتقاء و جایگاه نقش شهر	۵۵
۲۲	روادید آسان	۶۴	روادید آسان	۵۳
۲۳	تحریم ها	۸۷	تحریم ها	۶۴
۲۴	سلامت و بهداشت	۵۳	سلامت و بهداشت	۷۷
۲۵	تأسیسات زیربنایی	۴۹	تأسیسات زیربنایی	۵۶
۲۶	طراحی مناسب فضاها	۶۱	طراحی مناسب فضاها	۵۹
۲۷	زیرساخت حمل و نقل	۵۰	زیرساخت حمل و نقل	۷۷
۲۸	فضاهای اقامتی	۶۳	فضاهای اقامتی	۷۸
۲۹	تورهای تفریحی	۷۱	تورهای تفریحی	۷۵
۳۰	زیرساخت ارتباط جمعی	۶۴	زیرساخت ارتباط جمعی	۷۰
۳۱	تقویت گردشگری تاریخی	۵۶	تقویت گردشگری تاریخی	۵۷
۳۲	شرایط آب و هوایی	۷۹	شرایط آب و هوایی	۴۷
۳۳	عوامل مرتبط با آب	۳۹	عوامل مرتبط با آب	۴۶
۳۴	حفظ محیط زیست	۶۶	حفظ محیط زیست	۵۸
۳۵	جمع کل	۲۰۹۶	جمع کل	۲۰۹۶

منبع: یافته‌های تحقیق

بررسی و تحلیل متغیرها برساس موقعیت قرارگیری در پلان اثرگذاری – اثرپذیری

میزان تأثیرپذیری پیشران‌ها در کنار تأثیرگذاری نشان دهنده ماهیت یک پیشران می‌باشد. پیشران‌هایی که تأثیرگذاری زیادی روی سایر پیشران‌ها دارند اما خود کمتر تحت تأثیر قرار می‌گیرند جزو پیشران‌های محیطی یا ورودی سیستم محسوب می-شوند. در مقابل، پیشران‌هایی که بیشترین اثرپذیری و کمترین اثرگذاری را دارند پیشران‌های هدف یا خروجی سیستم‌اند. نحوه توزیع و پراکنش متغیرها در صفحه پراکندگی، حاکی از میزان پایداری و ناپایداری سیستم است. در حوزه روش تحلیل اثرات این نرم افزار در مجموع دو نوع پراکنش تعریف شده است که به نام سیستم‌های پایدار و ناپایدار معروف هستند. در سیستم پایدار پراکنش متغیرها به صورت L است، یعنی برخی متغیرها دارای اثرگذاری بالا و برخی دارای تأثیرپذیری پایین هستند. در سیستم‌های ناپایدار وضعیتی پیچیده‌تر از سیستم‌های پایدار دارند. در این سیستم، متغیرها در حول محور قطری صفحه پراکنده هستند و متغیرها در اکثر مواقع حالت بینابینی از تأثیرگذاری و تأثیرپذیری را نشان می‌دهند که ارزیابی و شناسایی عوامل کلیدی را بسیار مشکل می‌نماید. با این حال در این سیستم نیز روش‌های وجود دارد که می‌تواند گزینش و شناسایی عوامل کلیدی باشد. ماتریس نهایی که از نرم افزار میک مک گرفته شده شامل پنج ناحیه مهم و اساسی است:

ناحیه اول(متغیرهای تأثیرگذار): این متغیرها بعنوان متغیرهای کلیدی و تعیین کننده وضعیت آینده توسعه گردشگری مذهبی شهر شناخته می‌شوند؛ شامل مدیریت یکپارچه، جذب سرمایه گذار، شرایط آب و هوایی، روادید آسان، موقعیت جغرافیایی.

[Downloaded from jvfc.ir on 2026-11-03]

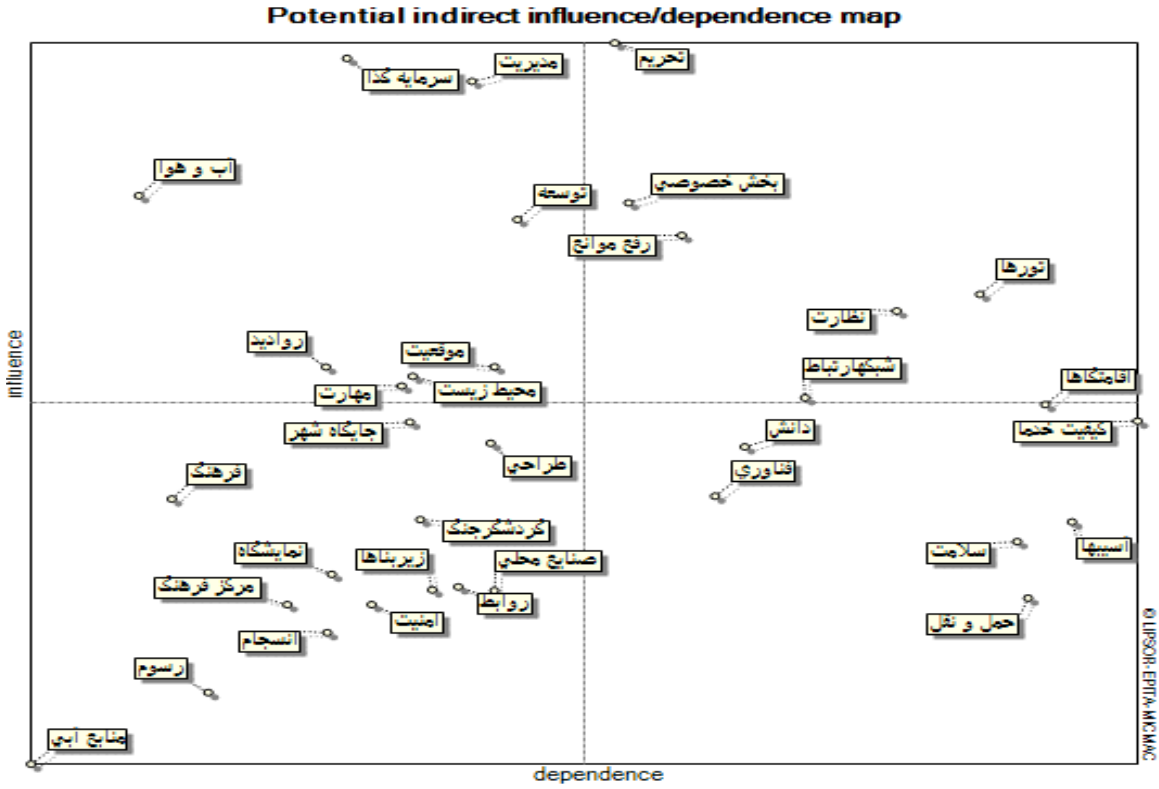
[DOI: 10.61186/jvfc.4.3.103]

ناحیه دوم(متغیرهای دو وجهی): در این ناحیه متغیرها و عواملی هستند که بیشتر تأثیرگذار و کمتر تأثیر می‌پذیرند و عبارت‌اند از: تورهای تفریحی، اقامتگاه‌ها، شبکه های ارتباطی، بخش خصوصی.

ناحیه سوم(متغیرهای مستقل): این ناحیه مشتمل بر شاخص‌هایی است که رفتار مستقلی در آینده توسعه گردشگری مذهبی شهر دارند که هم تأثیرگذاری و هم میزان تأثیرپذیری کمی بر متغیرهای دیگر در وضعیت آینده توسعه گردشگری مذهبی دارند و عبارت‌اند از: منابع آبی، انسجام اجتماعی، آداب و رسوم، برگزاری نمایشگاه‌ها، فرهنگ و امنیت، زیربناها.

ناحیه چهارم(متغیرهای تأثیرپذیر): در این ناحیه شاخص‌هایی قرار گرفته‌اند که بیشتر تأثیرپذیر و کمتر اثر می‌گذارند و شامل: آسیب‌های اجتماعی، سلامت و بهداشت، حمل و نقل عمومی، بهداشت و سلامت، کیفیت خدمات.

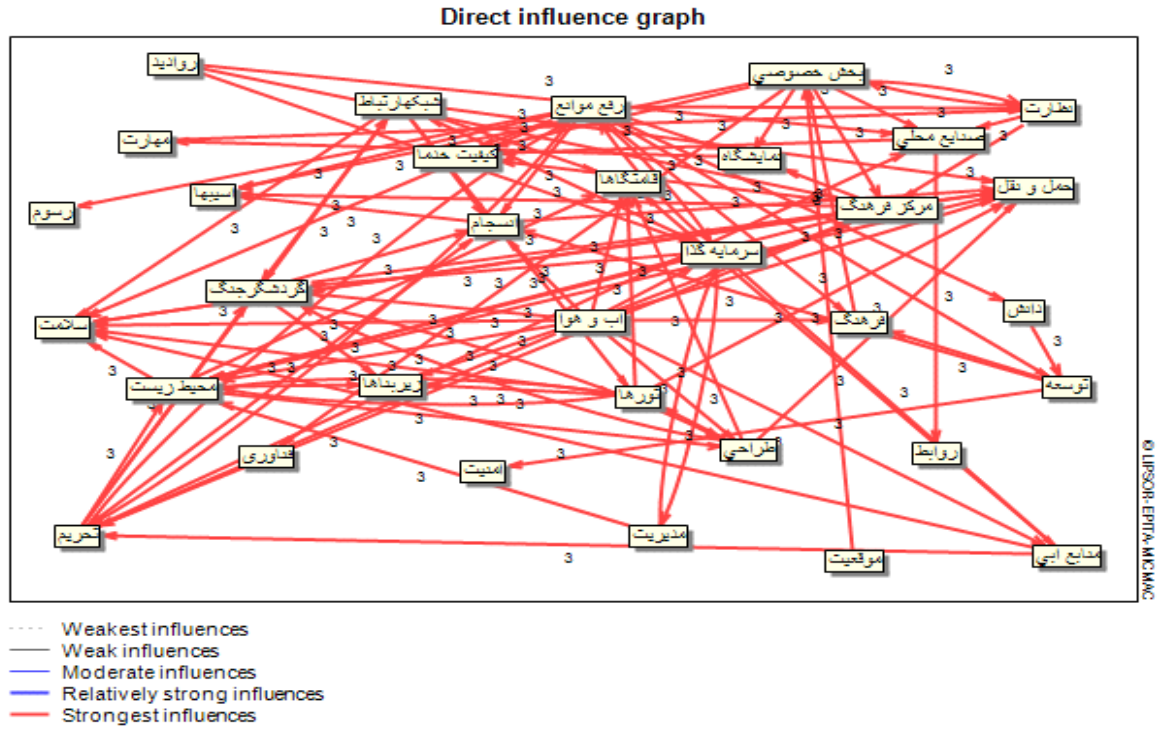
ناحیه پنجم(عوامل تنظیم کننده): این ناحیه، که در بخش مرکزی محور توسعه شهر قرار دارد، به نوعی با نقش مرکز محوری بر دیگر نواحی رابطه‌ای مستقیم دارد که عبارتند از: دانش، فناوری، طراحی فضاها، صنایع بومی و محلی، محیط زیست، مهارت.

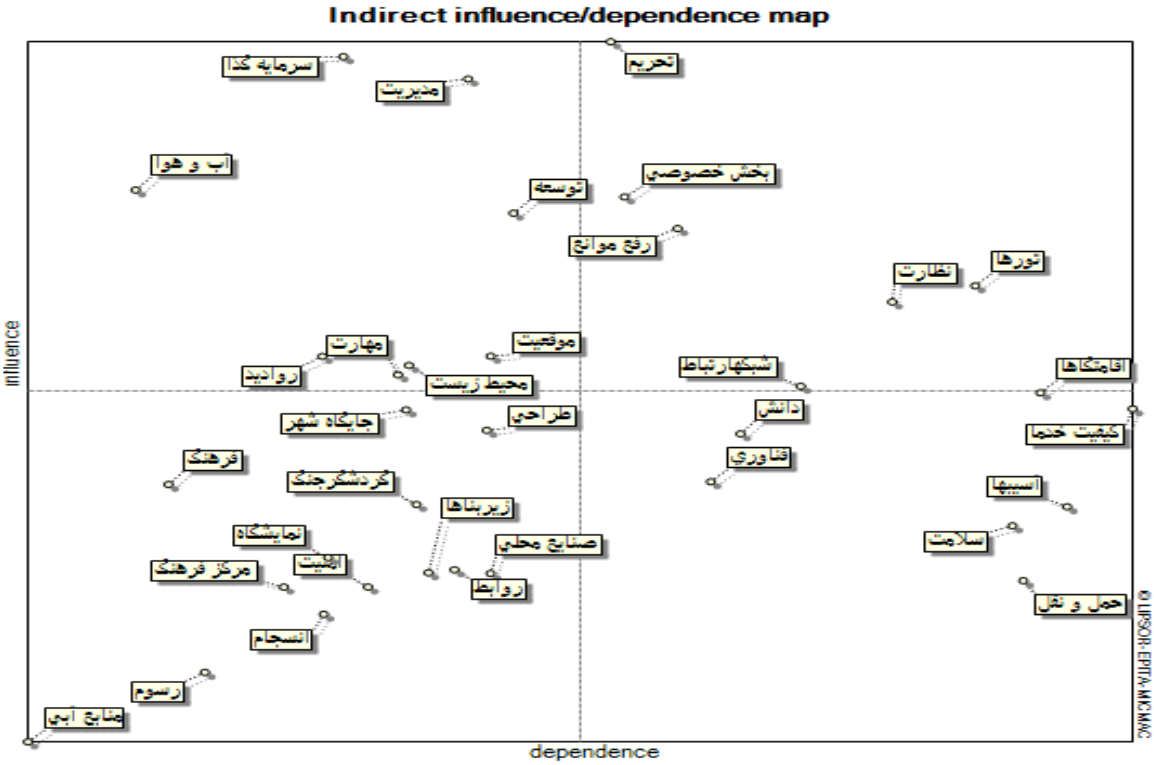
شکل۳. پراکندگی متغیرها و جایگاه آن در محور تأثیرگذاری- تأثیرپذیری (منبع: یافته های پژوهش ۱۴۰۲).

[Downloaded from jvfc.ir on 2026-11-03]

[DOI: 10.61186/jvfc.4.3.103]

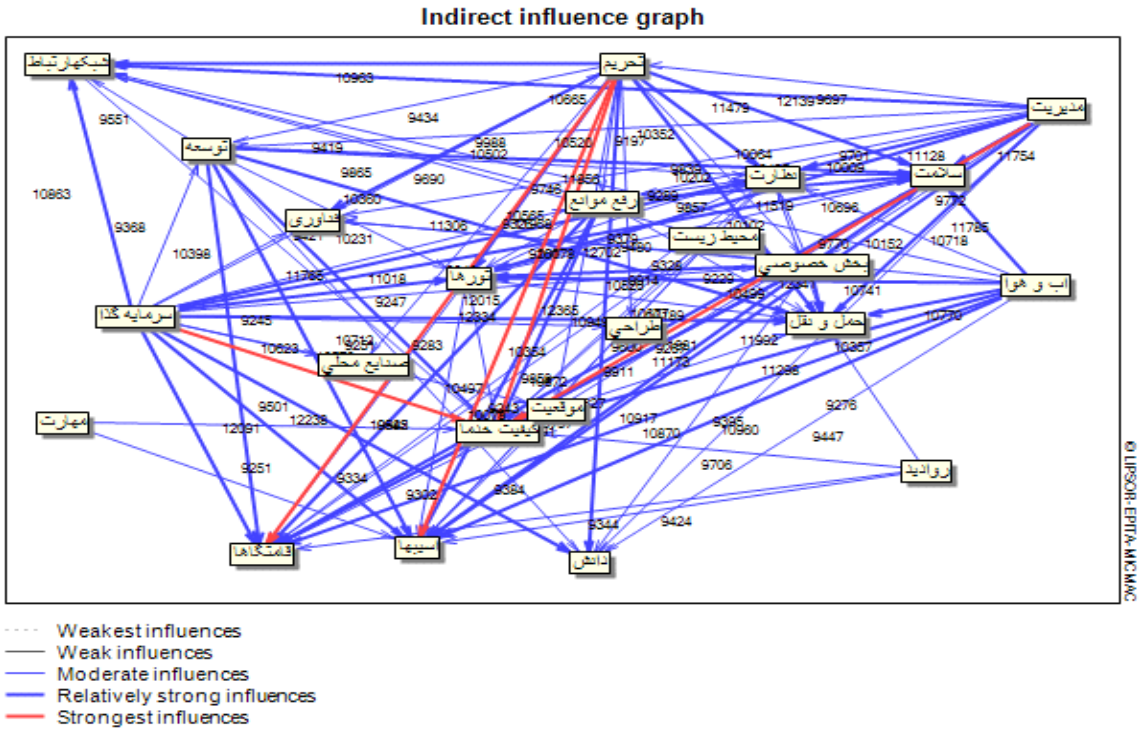
شکل ۴. ارتباط مستقیم بین متغیرها (منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۲).

شکل۵. نقشه پراکندگی متغیرها براساس تأثیرات غیرمستقیم (منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۲)

[Downloaded from jvfc.ir on 2026-11-03]

[DOI: 10.61186/jvfc.4.3.103]

شکل ۶. نقشه روابط غیرمستقیم بین متغیرها (تأثیرات ضعیف تا بسیار قوی (منبع: یافته‌های پژوهش۱۴۰۲).

بررسی سناریوهای آینده توسعه گردشگری مذهبی شهر مهران

وضعیت های احتمالی عوامل اصلی: در این تحقیق با توجه به اینکه هدف شناسایی، مهم ترین عوامل تعیین کننده و تأثیرگذار در آینده توسعهٔ گردشگری مذهبی شهر مهران است، از متغیرهای تأثیرگذار (به جهت اینکه تاثیرگذارترین شاخص‌ها هستند) و متغیرهای ریسک (به دلیل اینکه ظرفیت بسیار زیادی برای تبدیل شدن به عوامل کلیدی سیستم دارد) به عنوان مهم ترین عوامل تعیین کننده استفاده می‌شوند که مجموع آن‌ها ۱۳ عامل کلیدی است. در نهایت، ۱۳ عامل کلیدی مشخص شد که بعد از مشخص شدن مهم‌ترین عوامل، وضعیت‌های مختلفی (حالات احتمالی مربوط به عوامل کلیدی) که برای هریک از عوامل قابل تصور هستند و برای هر یک از عوامل متفاوت از سایر عوامل است، مشخص می‌شوند که طیفی از وضعیت‌های مختلف دربارهٔ آینده توسعهٔ گردشگری مذهبی شهرستان را در بر می‌گیرد. تعداد این وضعیت‌ها متناسب با شرایط هر یک از عوامل بین ۱ تا ۳ وضعیت احتمالی طراحی شده است. در واقع، این وضعیت‌های مربوط به هریک از عوامل به عنوان پیشران‌ها و راهبردهایی برای توسعهٔ گردشگری آیندهٔ شهرستان و حتی استان، می‌توانند در نظر گرفته شوند و احتمال وقوع داشته باشند. جدول ۵ عوامل کلیدی، وضعیت های احتمالی و وضعیت هر یک از آن ها را نشان می‌دهد.

[Downloaded from jvfc.ir on 2026-11-03]

[DOI: 10.61186/jvfc.4.3.103]

جدول۵. عوامل کلیدی و وضعیت های احتمالی در آینده توسعه گردشگری مذهبی

عوامل کلیدی	وضعیت های احتمالی	وضعیت
جذب سرمایه گذاری	افزایش تسهیل در روند سرمایه گذاریها	مطلوب
	ادامه روند فعلی	مطلوب
	کاهش و یا محدود کردن میزان سرمایه گذاریها	بحرانی
مدیریت یکپارچه	افزایش همکاریها و تعاملات بین سازمانی	مطلوب
	ادامه سیستم مدیریتی فعلی	مطلوب
	افزایش ناهماهنگی های بین بخشی	بحرانی
تهدیدها و تحریم ها	رفع تحریم ها	مطلوب
	ثبات شرایط فعلی	ایستا
	تشدید تحریم ها	بحرانی
شرایط آب و هوایی	تعدیل شرایط آب و هوایی	مطلوب
	ادامه روند فعلی شرایط اقلیمی	ایستا
	تشدید گردوغبارها و نامناسب بودن آب و هوایی	بحران
تورها و فعالیت های گردشگری	افزایش فعالیت تورهای گردشگری	مطلوب
	ادامه شرایط فعلی	مطلوب
	کاهش و یا محدودیت بیشتر این فعالیت ها	بحرانی
رفع موانع قانونی	برداشتن موانع	مطلوب
	حفظ شرایط فعلی	مطلوب
	ایجاد محدودیت بیشتر	بحرانی
واگذای و تقویت بخش خصوصی	توسعه بخش خصوصی	مطلوب
	حفظ روند فعلی	ایستا
	بی توجهی به بخش خصوصی	بحران
توسعه اقتصادی پایدار	رشد و توسعه فعالیتهای اقتصادی	مطلوب
	رکود اقتصادی	مطلوب
	کاهش رونق اقتصادی	بحرانی
نظارت و بازرسی ها	افزایش میزان نظارت ها	مطلوب
	ادامه روند جاری	مطلوب
	کاهش و محدود شدن میزان نظارت ها	بحرانی
پایداری زیست محیطی	پایداری محیط زیست	مطلوب
	ثبات وضعیت فعلی زیست محیطی	ایستا
	تخریب و نابودی منابع طبیعی	بحرانی
موقعیت جغرافیایی منطقه	ارتقاء موقعیت و جایگاه منطقه	مطلوب
	بی تفاوتی نسبت به جایگاه و نقش منطقه	ایستا
	تنزل جایگاه و جابجایی موقعیت ژئوپلتیکی منطقه	بحرانی
روادید آسان	افزایش ارتباطات و روابط دیپلماسی فعال	مطلوب
	ادامه روند کنونی	ایستا
	تشدید تنش ها	ایستا
زیرساخت شبکه های ارتباط جمعی	بالا بردن کیفیت شبکه های ارتباطی	مطلوب
	ادامه و استقرار وضعیت کنونی	ایستا
	کاهش و یا بدون تغییر	بحرانی

منبع: یافته های تحقیق

[Downloaded from jvfc.ir on 2026-11-03]

[DOI: 10.61186/jvfc.4.3.103]

گروه بندی و تحلیل سناریوهای منتخب

در نهایت، ۳۹ وضعیت احتمالی برای آیندهٔ استان درنظر گرفته شد که این وضعیت‌ها طیفی از شرایط مطلوب تا بحرانی را شامل می‌شدند با طراحی وضعیت‌ها، ماتریس ۳۹*۳۹ مجدداً همان مرحله قبل در تعیین عوامل کلیدی، پرسشنامه مفصلی یا راهنمای کار تهیه در اختیار متخصصان قرار گرفت. در این پرسشنامه، وضعیت‌ها می‌توانند تأثیرگذاری رواج دهندگی یا تأثیرگذاری محدود کننده را نیز نشان دهند و اعداد پرسشنامه از ۳ تا ۳- متغیر است. سؤال محوری این پرسشنامه این است که اگر وضعیت A1 از عامل کلیدی A در آیندهٔ شهرستان اتفاق بیفتد، چه تأثیری بر وقوع یا نبود وقوع وضعیت B2 از عامل کلیدی Bخواهد داشت و به همین ترتیب تا آخرین وضعیت احتمالی در آخرین عامل کلیدی ادامه می‌یابد. با جمع آوری داده‌ها که توسط متخصصین صورت گرفت امکان استفاده نرم افزار سناریو ویزارد فراهم گردید. با توجه به اینکه هدف ما تهیه سناریوهای ممکن از ترکیب ۳۹ وضعیت برای ۱۳ عامل می‌باشد از ترکیب این تعداد، وضعیت‌های احتمالی ۱۵۹۴۳۲۳ سناریوی ترکیبی استخراج می‌شود که شامل همهٔ وضعیت های احتمالی آینده، پیش روی توسعهٔ گردشگری استان است.

۲ سناریوهای قوی، ۴ سناریوهای با سازگاری بالا (سناریوهای باورکردنی)، ۹۹۹۹ سناریوهای ضعیف، که سناریوهای با سازگاری بالا (تعداد ۴ سناریوی فوق)، نشان دهنده وضعیت حاکم موثر بر آینده توسعه گردشگری مذهبی شهری مرزی مهران و استان ایلام می‌باشد. این نرم افزار هیچ تأکیدی بر اینکه سناریوها از طیف‌های گوناگون انتخاب شوند، ندارد و فقط براساس روابط منفی و مثبت تأثیرگذاری روابط سیستم را طراحی می‌کنند. بنابراین سناریوهای انتخاب شده می‌توانند کاملاً مطلوب یا کاملاً بحرانی باشند. سناریوهای ضعیف این پژوهش ۹۹۹۹ سناریو است که بنظر می‌رسد اعتماد به سناریوهای ضعیف غیر منطقی است و همینطور سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی برای آنها کاری غیر عملی، غیرممکن و غیر منطقی است. جدول شماره (۶) در زیر وضعیت هر یک از عوامل کلیدی به تفکیک هر سناریو را نشان می‌دهد.

جدول ۶. وضعیت هر یک از عوامل بتفکیک هر سناریو

سناریوها	عامل اول	عامل دوم	عامل سوم	عامل چهارم	عامل پنجم	عامل ششم	عامل هفتم	عامل هشتم	عامل نهم	عامل دهم	عامل یازدهم	عامل داوازدهم	عامل سیزدهم
سناریوی اول	مطلوب	مطلوب	مطلوب	ایستا	مطلوب	مطلوب	مطلوب	مطلوب	مطلوب	مطلوب	مطلوب	مطلوب	مطلوب
سناریوی دوم	مطلوب	مطلوب	ایستا	ایستا	مطلوب	مطلوب	مطلوب	مطلوب	مطلوب	ایستا	مطلوب	مطلوب	مطلوب
سناریوی سوم	مطلوب	ایستا	ایستا	بحرانی	مطلوب	ایستا	ایستا	ایستا	ایستا	بحرانی	ایستا	مطلوب	مطلوب
سناریوی چهارم	ایستا	ایستا	بحرانی	بحرانی	ایستا	ایستا	بحرانی	ایستا	بحرانی	بحرانی	مطلوب	مطلوب	ایستا

منبع: یافته های تحقیق

نتایج نشان می‌دهد ۴ سناریو احتمال وقوع بیشتری در توسعهٔ گردشگری آیندهٔ استان دارند. از بین این ۴ سناریو، سناریوی اول و دوم شرایط مطلوب و ایده‌آل (سناریوی پیش برنده)، سناریوی سوم سناریوی نسبتاً مطلوب و حالت بینابینی دارد و سناریوی چهارم وضعیت بحرانی و نامطلوب برای آینده وضعیت گردشگری استان را نشان می‌دهد. بنابراین منطقی است که بین سناریوهای محدود قوی و سناریوهای وسیع ضعیف، سناریوهای با سازگاری ۱ را در نظر بگیریم که براین اساس تعداد ۴ سناریو معقول و منطقی برای برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری در اختیار پژوهش قرار گیرد.

[Downloaded from jvfc.ir on 2026-11-03]

[DOI: 10.61186/jvfc.4.3.103]

سناریو گروه اول: شرایط مطلوب

این گروه از سناریوها شامل سناریوهای اول و دوم در وضعیت مطلوب قرار گرفته‌اند و بهترین و مطلوب ترین شرایط ممکن برای وضعیت آینده توسعه گردشگری مذهبی استان و شهر مهران را فراهم می سازند. در این گروه حالت بحرانی وجود ندارد و عامل متمایزکنندۀ آن ها تفاوت در میزان حالات مطلوب و ایستا است. این گروه به لحاظ فراوانی بیشترین تعداد وضعیت مطلوب را بین سناریوهای دیگر گروهها به خود اختصاص داده است. ویژگی این سناریوها افزایش تسهیل در روند سرمایه گذاریها، افزایش فعالیت تورهای گردشگری توسعه و تقویت بخش خصوصی، ارتقاء موقعیت ژئوپلتیکی منطقه، افزایش روابط دیپلماسی، بالابردن کیفیت شبکه های ارتباطی و ... است که در همۀ سناریوها مشترک است و ایجاد چارچوب منسجم و یکپارچه مدیریتی، رفع موانع قانونی و تعامل گسترده با جهان (رفع تحریم ها) وضعیت‌هایی هستند که در سناریوها مشترک هستند. به طور کلی و در مجموع، سناریوهای این گروه مشخص کنندۀ حالات مثبت و مناسب پیش روی استان ایلام شهرستان و شهر مرزی مهران است.

سناریوهای گروه دوم: روند تغییرات بسیار کند و آرام، حفظ وضع موجود

در این گروه یک سناریو مشاهده می‌شود که تنها سناریوهای سوم است. در این گروه عوامل متمایزکننده، تفاوت در میزان حالات مطلوب و ایستا و بحران است. این گروه از نظر فراوانی، بیشترین تعداد وضعیت ایستا را در بین سناریوهای دیگر گروه‌ها به خود اختصاص داده است. مقایسۀ درصد فراوانی حالت مطلوب و بحران این گروه با گروههای دیگر نشاندهندۀ وضعیت تقریباً ایستا پیش روی استان در این گروه است. میزان تفاوت اثرگذاریهای این گروه تفاوت زیادی با گروه اول و گروه سوم دارد. از جمله وضعیت هی حاکم بر این سناریوها می‌توان به حرکت و استمرار روند فعلی میزان سرمایه گذاری‌ها زیربنایی و روبنایی، وضع قوانین مسدود کننده، افزایش ارتباطات، اجرای روادید آسان، ادامه روند سیستم مدیریتی فعلی، توسعه شبکه-های ارتباطی، ادامه روند جاری میزان رشد و توسعه فعالیت‌های اقتصادی، روند منفی در پایداری زیست محیطی فعلی و .. اشاره کرد.

سناریوهای گروه سوم: شرایط بحرانی و نامطلوب، عدم امکان توسعۀ گردشگری مذهبی

این گروه از سناریوها وضعیت بحران را شامل می شود. در این گروه عوامل متمایز کننده، تفاوت در میزان حالات مطلوب و ایستا و بحران است. این گروه از نظر فراوانی، بیشترین تعداد وضعیت بحران را بین سناریوهای دیگر گروه‌ها به خود اختصاص داده است. برخی از وضعیت‌های حاکم بر این سناریوها عبارتنداز: تشدید تحریم‌های ظالمانه، تغییرات اقلیمی و شرایط آب و هوایی نامناسب، بی‌توجهی و عدم اعتناء به بخش خصوصی، کاهش میزان نظارتها، و عدم رسیدگی نهادهای متولی گردشگری.

نتیجه‌گیری و پیشنهاد

گردشگری مذهبی یکی از گونه‌های گردشگری است که توسعه آن می‌تواند منجر به افزایش اشتغال و درآمد و رونق اقتصاد در فضاهای مختلف جغرافیایی خصوصاً نواحی شهری گردد. از این رو با توسعه فعالیت‌های گردشگری و شناساندن بخشی از جاذبه‌های جهانگردی ایران به خصوص در شهرهای مرزی – گذرگاهی، می‌توان به بهبود و ارتقای سطح این فضاها کمک شایانی کرد و برای بهسازی و بازسازی کالبدی – فضایی، اقتصادی، اجتماعی، زیست محیطی و تقویت بسترهای فرهنگی آنها گام‌های مؤثری برداشت.. رویکردهای متفاوتی در برنامه‌ریزی توسعۀ آینده گردشگری مذهبی مطرح شده است. یکی از این رویکردها که تاکنون در پژوهش‌های مربوط به گردشگری چندان مورد توجّه قرار نگرفته است، برنامه‌ریزی براساس رویکرد آینده پژوهی است. ضرورت توجّه به رویکرد آینده پژوهی از آنجا ناشی می‌شود که گردشگری فعّالیّت چترگونه است و از ابعاد زیادی تأثیر می‌پذیرد و بر پدیده‌های زیادی هم تأثیر می‌گذارد و از سوی دیگر، لزوم وجود زیرساخت‌های گردشگری در شهرهای گردشگر پذیر و عدم اطمینان ناشی از پیچیدگی‌های محیطی، همگی پیش‌بینی آینده را در این شهرها با مشکل مواجه کرده است، به گونه‌ای که برنامه‌ریزی سنّتی دیگر قادر به پاسخگویی به آن نبوده و لزوم توجّه به رویکرردی جدید و

[Downloaded from jvfc.ir on 2026-11-03]

[DOI: 10.61186/jvfc.4.3.103]

جایگزین همچون رویکرد آینده‌پژوهی را مطرح کرده است تا با پیش بینی آینده و تعیین راهکارهایی در آن، بتوان دسترسی به شرایط مطلوب را هموار ساخت.

شهر مهران به‌عنوان مناسب‌ترین گذرگاه مرزیِ بزرگترین رویداد مذهبی جهان؛ یعنی پیاده‌روی چند میلیونی اربعین، با پذیرش تردد ۷۰ درصدی جمعیت زائران عتبات عالیات از خود، پتانسیل بسیار بالایی برای دستیابی به آینده توسعه پایدار منطقه‌ای – ناحیه‌ای متأثر از گردشگری مذهبی دارد. از این رو در پژوهش پیش رو سعی شده است تا با ترکیب نگرش سیستمی گردشگری با رویکرد آینده پژوهی، پیشران‌های کلیدی موثر بر توسعهٔ گردشگری شهرستان مهران شناسایی شود تا در نهایت با واکاوی و شناسایی این عوامل کلیدی، برنامه‌ریزی منسجم و یکپارچه‌ای برای توسعهٔ این صنعت در محدوده مورد مطالعه صورت گیرد. در سال‌های اخیر در ارتباط با توسعهٔ گردشگری و عوامل موثر بر آن، پژوهش‌های فراوانی صرورت گرفته که نشان از اهمّیّت بالای این موضوع دارد. بررسی مطالعات انجام شده در این حوزه نشان می‌دهد که در بیشتر پژوهش‌های صورت گرفته، عوامل موّثر بر آینده توسعهٔ گردشگری مذهبی به صورت سیستمی بررسی نشده و به جای رویکرد آینده‌نگارانه، بیشتر بر وضع موجود و فعلی گردشگری توجّه شده است؛ همچنین در این پژوهش‌ها تنها به بررسی نقاط داخلی و خارجی سیستم گردشگری و در نهایت به میزان تأثیرگذاری برخی عوامل محدود در توسعهٔ گردشگری توجّه شده است. این در حالی است که در این پژوهش با استخراج و بررسی مجموع عوامل نه تنها تأثیرگذاری عوامل، بلکه نحوه و میزان تأثیرپذیری آن نیز از همدیگر بررسی شده تا با توجّه به این روابط، برنامه‌ریزی روی فاکتورها و عواملی صورت گیرد که از آنها بالاترین بهره‌ها حاصل شود. یافته‌های این بخش از پژوهش با تحقیق اکبری و همکاران(۱۳۹۹)، دهشیری (۱۳۹۴) و آقاجانی و فراهانی فرد (۱۳۹۴) همخوانی دارد. در این تحقیق با استفاده از روش دلفی پس از نظرسنجی از کارشناسان مرتبط در امر گردشگری، عوامل و متغیرهای دخیل در امر گردشگری مذهبی استخراج شده و پس از وزن‌دهی بر اساس نظر کارشناسان، در نرم افزار ساختاری میک مک، عوامل پیشران جهت توسعه آینده گردشگری مذهبی شهر مهران مشخص شده است. با توجّه به ماهیت این رویکرد که در بیشتر موارد حالت اکتشافی دارد، در پژوهش‌های ذکر شده که هرکدام برای مناطق مختلفی انجام گرفته است، ضمن بررسی عوامل موثر بر آینده سیستم گردشگری، متناسب با محدوده مورد بررسی و شرایط حاکم بر آن، نوع خاصّی از عوامل به مثابهٔ پیشران کلیدی به دست آمده‌اند. نتایج اصلی این پژوهش دارای دو مرحله می‌باشد: مرحله اول نتایج مربوط به متغییرهای تعیین کننده آینده توسعه گردشگری مذهبی شهر مهران می‌باشد. به همین منظور ۳۴ عامل در پنج بخش (اقتصادی، اجتماعی – فرهنگی، برنامه ریزی – مدیریتی، زیر ساختی– کالبدی و عوامل محیطی – جغرافیایی، انتخاب، طبقه بندی و تدوین شد و با نرم افزار MAC MIC تحلیل شد. در نهایت پس از بررسی میزان و چگونگی تأثیرگذاری این عوامل بر یکدیگر بر وضعیت آینده توسعه گردشگری مذهبی شهر مهران ۱۳ عامل کلیدی (جذب سرمایه‌گذار، مدیریت یکپارچه، تحریم‌ها، شرایط آب و هوایی، تورهای گردشگری، رفع موانع قانونی، بخش خصوصی، توسعه فعالیت‌های اقتصادی، نظارت‌ها، محیط زیست، موقعیت ژئوپلتیکی، روادید آسان، شبکه‌های ارتباط جمعی) که بیشترین نقش را در وضعیت آینده توسعه گردشگری مذهبی شهر مهران دارند، انتخاب شدند. سپس با استفاده از قابلیت های نرم افزار سناریو ویزارد ۲ سناریوی قوی، ۹۹۹۹ سناریوی ضعیف و ۴ سناریوی باورکردنی استخراج شد. با بکارگیری رویکرد آینده‌پژوهی و با مدّنظر قرار دادن پیشران‌های کلیدی به دست آمده در پژوهش حاضر، تصمیمات و برنامه‌ریزی‌های متولیان حوزه گردشگری در راستای توسعهٔ پایدار، این صنعت جهت‌دار شده و در مسیر هدفمند قرار خواهد گرفت. در مجموع باید گفت عوامل بخش اقتصادی و برنامه ریزی– مدیریتی و همچنین زیرساختی – کالبدی به منزلهٔ تأثیرگذارترین متغیّرها در آینده توسعه گردشگری مذهبی محدوده مورد مطالعه به دست آمدند. در این راستا با گرفتن تصمیمات و انجام اقداماتی از جمله تدوین برنامهٔ توسعهٔ گردشگری مترقّی به منظور ارتقای شاخص‌های اقتصادی، سیستم مدیریتی، ارتقای تعاملات و روابط دیپلماسی و همچنین رفع تحریم‌ها؛ فراهم کردن بسترهای لازم برای مشارکت بخش خصوصی و جذب سرمایه‌های این بخش؛ افزایش خدمات و امکانات رفاهی و تأسیسات زیربنایی به منظور رونق هر چه بیشتر صنعت گردشگری؛ سرمایه گذاری در بخش ارتباطات و تقویت حمل و نقل

[Downloaded from jvfc.ir on 2026-11-03]

[DOI: 10.61186/jvfc.4.3.103]

منطقه‌ای و همچنین توجّه به ظرفیت و آستانهٔ تحمّل پذیری مناطق گردشگری شهر برای جلوگیری از تخریب و آلودگی محیط زیست می‌توان زمینه برای توسعهٔ هر چه بیشتر صنعت گردشگری را در محدوده مورد مطالعه فراهم آورد.

در جمع بندی این تحقیق می‌توان اذعان داشت که موفّقیّت در دستیابی به اهداف همه جانبهٔ گردشگری مذهبی در شهرستان مرزی مهران، به تعامل مستمر بین عوامل کلیدی و برنامه ریزی دقیق برای این پیشران‌ها وابسته است؛ به عبارت دیگر، توجّه کافی از سوی برنامه‌ریزان و مدیران شهری به عوامل تأثیرگذار و پیشران و مدنظر قراردادن این عوامل کلیدی و روابط بین آنها، بسترهای لازم را برای تحقّق، توسعه و تکامل مطلوب گردشگری فراهم خواهد کرد. بر همین اساس، لزوم سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی درست، تبیین ضرورت آینده پژوهی در برنامه‌ریزی گردشگری و ارتباط منسجم و پیوسته برنامه‌ریزی گردشگری مذهبی با چشم انداز ملی از دو منظر آمایش سرزمین و رصد گردشگری مذهبی اهمیت زیادی دارد.

پیشنهادها:

- مدیریت کارآمد، خردمندانه و هدفمند (یکپارچگی در برنامه‌ها) در دستور کار برنامه ریزان، سیاست‌گذاران و تصمیم گیران قرار گیرد؛
- ارتقای سطح فرهنگ عمومی در باب پذیرش و جذب گردشگر بالأخص گردشگری مذهبی (راهپیمایی بزرگ اربعین)؛
- با توجه به تنوع فرهنگی که در این منطقه وجود دارد، برگزاری نمایشگاه‌ها و صنایع‌دستی مربوط به فرهنگ‌های مختلف می‌تواند کمک بسیار زیادی به توسعهٔ گردشگری مذهبی کند.
- بهره‌گیری از تبلیغات مناسب در ارتباط با مکان‌های ویژهٔ گردشگری مناطق مختلف استان توسط سازمان‌های مربوط با امر گردشگری در مکان‌هایی که مردم بیشتر در رفت‌وآمد هستند؛
- توجیه و آگاهی بخشی عمومی در ارتباط بااهمیت وجود گردشگران و فرصت‌ها و مزیت‌هایی که از وجود جذب گردشگران، منطقه و همچنین شهروندان از آن بهره می‌گیرند؛
- تعدیل در روابط سیاسی و تقویت ارتباطات سیاسی (دیپلماسی فرهنگی)؛
- آماده‌سازی زمینه‌های سرمایه‌گذاری خارجی و داخلی توسط دولت؛
- بهبود زیرساخت‌ها، ارتقاء و تقویت مراکز تفریحی – خدماتی و همچنین افزایش ایجاد فضاهای سبز و تفریحی؛
- فراهم نمودن بسترهای امنیتی در مراکز گردشگری مذهبی (راهپیمایی اربعین) و احساس امنیت در گردشگران؛
- بهره‌گیری از یک برنامه‌ریزی مناسب و منسجم و یکپارچه؛
- برگزاری جشنواره‌ها و مراسماتی که به تقویت پایه‌های فرهنگی بین دو کشور و همچنین تقویت وحدت ملی منجر می‌شود؛
- جلب مشارکت‌های مردمی و توجه ویژه به بخش خصوصی (واگذار نمودن امورات به این بخش)؛
- ضرورت توجه به زیرساخت‌های لازم برای گردشگری و نیز توجه به عوامل مدیریتی در حوزه گردشگری پایدار ضروری است.

[Downloaded from jvfc.ir on 2026-11-03]

[DOI: 10.61186/jvfc.4.3.103]

منابع

بمانیان، رضا و محمودی نژاد، هادی (۱۳۸۸). مبانی برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری، انتشارات هله، ص۲۲.

پوراحمد، احمد؛ حسینی، علی؛ اروجی، حسن و علی زاده، محمد (۱۳۹۲). اولویت سنجش راهبردهای توسعه گردشگری فرهنگی در منطقه الموت قزوین، پژوهش‌های جغرافیای انسانی، دوره ۴۵، شماره ۳.

تقوایی، مسعود و حسینی خواه، حسین (۱۳۹۶). برنامه ریزی توسعه صنعت گردشگری مبتنی بر روش آینده پژوهی، مجله‌ی برنامه ریزی و توسعه گردشگری، سال ۶، شماره۲۳، صص۳۰-۸.

حسینی، سید رضا و سید محمدمهدی مظفری (۱۳۹۵). آینده پژوهی، راهکاری برای ارتقای صنعت گردشگری در ایران، چهارمین کنفرانس بین المللی حسابداری و مدیریت (با رویکرد علوم پژوهشی نوین)، مرکز همایش های سازمان مدیریت صنعتی، صص ۱۰-۱.

زالی، نادر؛ یطریان، فروغ (۱۳۹۵). تدوین سناریوهای توسعهٔ گردشگری منطقه‌ای براساس اصول آینده پژوهشی، مطالعهٔ موردی: استان همدان. آمایش سرزمین، ۸(۱)، ص۱۳۱.

رضوانی، محمدرضا و مرادی، مهرنوش (۱۳۹۱). امکان‌سنجی توسعه گردشگری با رویکرد سیستمی در روستاهای حاشیه کویر میقان اراک.

صفایی پور و همکاران (۱۳۹۳) تحلیل نقش گردشگری در اقتصاد روستایی مطالعهٔ موردی: دهستان بان زرده شهرستان دالاهو، مجله پژوهش-های روستایی، دوره ۲، ص۴۲۳.

صفایی پور و همکاران (۱۳۹۸). آینده نگاری توسعه شهری مبتنی بر سناریو نویسی، مجله جغرافیا وروابط انسانی، دوره۲، شماره ۳، ص۴۵۷.

طاهره نصر (۱۳۹۸) شناسایی عوامل کلیدی مؤثر بر گردشگری در کلانشهر شیراز با رویکرد آینده پژوهی، فصلنامه پژوهش و برنامه ریزی شهری، شماره۳۷، ص۵۵.

فنی، زهره. (۱۳۹۳). توسعه، جهانی شدن و پایداری (چاپ دوم) تهران: مرکز ملی جهانی شدن.

فرجی دارابخانی؛ مرادی، هوشنگ (۱۴۰۰). تحلیل نقش گردشگری مذهبی اربعین در توسعه پایدار شهرهای گذرگاهی مرزی (مطالعه موردی: شهر مهران)، مطالعات توسعه پایدار شهری و منطقه‌ای، دوره‌ی ۲، شماره۲، ص۵.

فیض آبادی، مصطفی جهانگیر، وزیری محبوب، سیدجمال(۱۳۹۰). ضرورت آینده پژوهی و روشهای آن در توسعه گردشگری مذهبی، کنفرانس میقات الرضا (ع)؛ مشهد.

فرجی دارابخانی، محمد و مرادی، هوشنگ(۱۴۰۱). شناسایی چالشها و موانع گردشگری مذهبی در توسعه پایدار شهر مهران. فصلنامه جغرافیای سرزمین، سال نوزدهم، شماره، ۷۵، ص۲.

قهرمانی فرد و همکاران (۱۴۰۰). شناخت و ارزیابی پیشرانهای حیاتی مؤثر بر آینده توسعه گردشگری مطالعه موردی: کلانشهر تبریز، فصلنامه گردشگری شهری، دوره۸، شماره۱، ص۸۲ – ۶۷.

قنبری برزیان، علی (۱۳۹۶). تبیین ذائقه گردشگری مذهبی در جامعه ایران با تأکید بر جوانان؛ موانع و چالش‌ها، مجله برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری، دورهٔ۶، ش۲۱، ص۱۳۵.

معاونت برنامه ریزی استانداری ایلام، سالنامه آماری؛ ۱۳۹۵.

محمودی و همکاران (۱۳۹۴). واکاوی اثرات گردشگری مذهبی بر توسعه اقتصادی سکونتگاه‌های روستایی مورد مطالعه: حوزه نفوذ گردشگاهی شهر مشهد، مطالعات جغرافیایی مناطق خشک، سال پنجم، شماره۲۰، ص۷۱.

مقیمی، ابوالفضل (۱۳۹۳). معرفت‌شناسی آینده پژوهی در رویکردهای نظری به برنامه ریزی شهری، معماری و صنعت ساختمان. مدیریت شهری، ۱۴(۳۸)، ۷۵.

موسوی، میرنجف، سلطانی، ناصر و علی باقری کشکولی (۱۳۹۳). تحلیلی بر نقش مذهب در توسعهٔ گردشگری مذهبی، پژوهش‌های جغرافیای انسانی، دورهٔ ۳۲ ، شمارهٔ ۳، صص ۷.

موسوی، میرنجف؛ جلیلان، اسحاق؛ سادات کهکی، فاطمه (۱۳۹۶). تدوین سناریوهای عوامل مؤثر بر توسعهٔ گردشگری استان آذربایجان غربی با استفاده از سناریو ویزارد. گردشگری شهری، دوره۴، شماره۳، ص ۵۳.

ملکی و همکران (۱۳۹۹). تحلیلی بر الگوهای پایداری گردشگری شهری در شهر اهواز، فصلنامه علمی مطالعات مدیریت گردشگری، سال پانزدهم، شماره ۴، ص۲۰۱.

نصر، طاهره (۱۳۹۵). جایگاه نشانه شناسی شهر ایرانی در گردشگری، در راستای آینده پژوهی و برنامه ریزی شهری و توسعه پایدار، فصلنامه برنامه ریزی منطقه‌ای، سال ۶، شماره ۲۴، صص۱۸۹.

ناظمی، امیر. قدیری، روح االله (۱۳۸۵). آینده نگاری از مفهوم تا اجرا. تهران، فراندیش.

یگانگی، کامرا، باش افشار، سحر (۱۳۸۹). ارائه مدل مفهومی از گردشگری مذهبی، اولین همایش بین المللی مدیریت گردشگری و توسعه پایدار، دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرودشت.

[Downloaded from jvfc.ir on 2026-11-03]

[DOI: 10.61186/jvfc.4.3.103]

Kartal, B. Tepeci, M. & Atlı, H. (2015). Examining the religious tourism potential of Manisa, Turkey with a marketing perspective. Tourism Review, 70(3), 214-231.

Maneenetr, T & Tran, T. H. (2014).SWOT Analysis of Religious Tourism in Nong Khai Province, Thailand Proposed Guidelines to Incorporate Temple Stay Program. Mediterranean Journal of Social Sciences, 5(23), 696.

Martin, B.,& Johnston, R. (1999). Technology Foresight – the potential for wiring up the National innovation system. Technological Forecasting and Social chang,6(12), 37-54.

Martin-Cejas, R. R & Sánchez, P.P.R. (2010). Ecological footprint analysis of road transport related to tourism activity: The case for Lanzarote Island, Tourism Management, 31(1): 98-103.

Postma, Albert. (2015). Investigating scenario planning–a European tourism perspective. Urnal of Tourism Furures,Vol.1, No.1, 2015,PP.46-52.

Paramati, S. R., Alam, M. S., & Chen, C. F. (2017). The effects of tourism on economic growth and CO2 emissions: a comparison between developed and developing economies. Journal of Travel Research, 56(6).

Paya, Ali. (2005). Techniques of Forecasting Technology; Tehran: Foundation for Development of Tomorrow.

Summers, J., Cavaye, J., & Woolcock, G. (2019). Enablers and Barriers of Tourism as a Driver of Economic and Social - cultural Growth in Remote Queensland. Economic Papers: A journal of applied economics and policy, 10(2), 326 - 336.

Yu, H., Verburg, P. H., Liu, L., & Eitelberg, D. A. (2016). Spatial analysis of cultural heritage landscapes in rural China: Land use change and its risks for conservation". Environmental Management, 57(6), 1304–1318.

Cho, K. S., Um, S. H., & Lee, T. J. (2016). Perceived res torativeness of visits to cultural heritage sites. Asia Pacific Journal of Tourism Research, 21(9), 1046–1069. https://doi.org/10.1080/10941665.2015.1107110.

Shinde, K. A. (2007). Pilgrimage and the environment: challenges in a pilgrimage centre.

Rinschede, G. (1992). Forms of religious tourism. Annals of Tourism Research, 19 (1), 51-67.

Postma, A. (2015) "Inves tigating scenario planning a European tourism perspective". Journal of Tourism Futures, 1(1), 46-52.

[Downloaded from jvfc.ir on 2026-11-03]

[DOI: 10.61186/jvfc.4.3.103]